

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'DE ÜZÜM YETİŞTİRİCİLİĞİ VE ÜZÜM POLİTİKALARI (1923-1960)

Nadir YURTOĞLU*

Öz

Cumhuriyetin ilanından 1960'a kadar olan dönemde Türkiye'de üzüm yetiştiriciliği ve üzüm politikaları ile bunun ekonomiye olan yansımaları makalenin konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, Cumhuriyetin İlk Dönemi'nde bağcılık ile üzüm üretimi ve ticareti (1923-1950); DP Dönemi'nde Türkiye'de üzüm üretimi ve ticareti (1950-1960) ile sınırlandırılarak iki dönem dâhilinde ele alınmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde üzüm üretimi ve üzüm politikalarının ekonomiye olan yansımaları sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, resmi yayınlardan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi, istatistik yıllıkları, ayın tarihi ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan tarım ve ekonomi dergilerinin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, dönemin Türkiye'si ile dünyanın bağcılık ve üzüm üretimi alanında yaşanan gelişmeleri göz önüne getirilerek gerekli değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Çalışmada elde edilen sonuçlar şunlardır: Cumhuriyetin ilanı ile birlikte üzüm üretimi ve ihracatının artırılmasına özen gösterilmesine rağmen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve akabinde başlayan II. Dünya Savaşı'nın olumsuz şartları üzümculüğü sekteye uğratmıştır. Buna karşın üreticilere yapılan mali destekler, kooperatifleşme yönünde gerçekleştirilen örgütlenmeler ve çekirdeksiz kuru üzüm ihracatının murakabesine dair nizamnamenin yürürlüğe konulması, Türkiye'de üzüm üretimi ve ticaretinin geliştirilmesi yönünde önemli adımları teşkil etmiştir. DP Dönemi'nde ise bir yandan köylerde kurulacak toplu bağ ve meyvelikler için Tarım Bakanlığı bütçesinden ödenekler tahsis edilmesi öbür yandan Amerikan, asılı ve yerli asma türlerinin üretiminde sayıca artış kaydedilmesi, üzüm yetiştiriciliği ve satışının daha da ileri bir seviyeye taşınmasına yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Üzüm Yetiştiriciliği, Üzüm İhracatı, Sultani Üzüümü, Bağcılık, Tarış Üzüm Kurumu.

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
(nyurtoglu@kastamonu.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-7478-3149>).

GRAPE PRODUCTION AND GRAPE POLICIES IN THE REPUBLICAN PERIOD OF TURKEY (1923-1960)

Abstract

This study used numerical data to address grape production and grape policies and their repercussions on Turkish economy until 1960. The study covered the subject matter in two periods; (1) Viticulture and grape production and trade in the first period of the Republic (1923-1950) and (2) grape production and trade during the Democrat Party Period (1950-1960). Data were collected from the Presidency Republican Archive Documents, Memorandum Diary of the Grand National Assembly of Turkey, laws and minute books, Official Gazette of the Republic of Turkey, annual statistics, articles on agriculture and economic journals and periodicals. The study also assessed global developments in viticulture and grape production. The results are as follows: After the declaration of the Republic, there were considerable efforts to increase grape production and export, however, the Great Depression (1929-1939) and World War II (1939-1945) had a negative impact on the development of viticulture. Yet, provision of financial support to producers, establishment of cooperatives and introduction of the regulation on the supervision of the export of seedless raisins were some important steps taken for the development of grape production and trade in Turkey. During the reign of the Democrat Party, funds were allocated from the budget of the Ministry of Agriculture to establish corporate vineyards and orchards in villages and an increase was recorded in the production of American, grafted and native grape species. These developments promoted grape production and trade.

Keywords: *Grape Production, Grape Exports, Sultani Grape, Viticulture, Tarış Grape Institution.*

Giriş

Eski ve Orta Çağlarda Bağcılık ve Üzüm Yetiştiriciliği

Üzümün tarihi insanlık tarihi kadar gerilere gitmektedir. Rivayete göre Nuh Peygamberin üzümün yetiştirdiği ilk asmayı Ağrı eteklerine dikmesi, bağcılık alanında teşebbüsün başlangıcını teşkil etmiştir.¹ Bunun yanı sıra tarihin geçmiş dönemlerinde Mısır civarında asma bitkisine rastlanması ve Hz Davut Devri'nde İsrailoğullarının kuru üzümünden vergi vasıtası olarak yararlanması, bu meyvenin eski dönemlere gittiğinin bir başka örneğini meydana getirmiştir.²

Üzümün menşeyinin Küçük Asya olduğu, Konya'nın Ereğli ilçesinin 17 km mesafesindeki İvriz köyünde bulunan MÖ 1180-700 yılları Genç Hitit Çağına ait bir kaya kabartması resimden anlaşılmaktadır.³ Bunun yanı sıra,

1 Ekrem Üzümeri, "Bağcılık", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1947, s. 184.

2 Şadi Reşit Dilek, "İhraç Maddelerimizden Üzüm", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 54, Yıl: 3, 10 Mart 1942, s. 14.

3 Dilek, *a.g.m.*, s. 14; "İvriz Kaya Anıtı", <http://www.eregli.bel.tr/tr-407946456-a407962410/Ivriz-Kaya-Aniti>, Erişim Tarihi: 05.05.2019.

Gediz ırmağının suladığı ovaya Antik Çağda Üzüm Ovası ya da Lidya'nın Altın Ovası denilmesi, üzümün Anadolu tarihindeki köklü geçmişini ortaya koyması bakımından önemli bir diğer işaret olmuştur.⁴

Tarihin eski türleri arasında bulunan ve Anavatanı Anadolu olan üzüm bitkisi asmanın M.Ö. 6000-5000 yıllarında Anadolu, Kafkasya ve Hazar Denizi'nin güney bölgelerinde kültüre alınarak dünyaya yayıldığı bilinmektedir. Yerkürenin bağcılığa elverişli iklim kuşağı üzerinde yer alan bu coğrafyanın aynı zamanda zengin çeşitlilik ve geniş bağ alanlarına sahip merkezlerden birini teşkil ettiği kabul edilmektedir.⁵

Osmanlı Devleti'nde Bağcılık ve Üzüm Yetiştiriciliği

Osmanlı Devleti'nde bağcılığın gelişmesinde İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolunun Afyonkarahisar'a uzatılması çalışmaları etkili olmuştur. Bu hattaki 21 tünelin uzun süren inşa faaliyetlerinde görev alan bir kısım halkın tasarruflarını bağ dikimine yatırması, Manisa, Turgutlu, Salihli, Alaşehir bağcılığının gelişmesinin önünü açmıştır.⁶ Bunun yanı sıra uygun iklim şartları nedeniyle bu havalideki bağcılığın daha da genişletilmesi, kuru üzüm üretimini artırarak ülkenin önemli ihrac maddelerinden biri haline getirmiştir. İhtiva ettiği gıda unsurları nedeniyle Avrupa ve Kanada'lılar tarafından tercih edilip ihracatına ilkel yöntemlerle başlanan bu meyvenin nakliyatı ilkönce çuvallarla yapılmış, zamanla çuvallar torbalara, torbalar da tahtadan kutulara dönüştürülmüştür. Üzümün tahta kutularda taşınmasına 1900'lü yılların başlarında teşebbüs edilmiş, ilerleyen süreçte ayıklanarak temizlenmesi ve sınıflara ayrılması çalışmalarında yeniliklere gidilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti'nin bağcılık merkezleri arasında bulunan Manisa'da yetiştirilen çekirdeksiz üzümün isminin kökeni Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın (1494-1566) şehzadelik devirlerine kadar gitmektedir. Bu devirlerde çekirdeksiz üzümlere *sultanlara layık ve sultanların üzüümü* manasında *Sultani* adı verilmiştir.⁸

4 "Manisa'da Bağcılık Tarihi", <https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu>, Erişim Tarihi: 24.04.2019.

5 Feyza Evren Yıldırım, *Türkiye' de Bağ Alanlarının Coğrafi Dağılışı ve Üzüm Üretimi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 1; Mehmet Dilek, *Bazı Organik Kökenli Bitki Büyüme Düzenleyici Maddelerin Narince (Vitis Vinifera L.) Şaraplık Üzüm Çeşidinde Asma Gelişimi ile Verim ve Kalite Özelliklerine Etkileri*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016, s. 1.

6 *Yeni İstanbul*, 31 Temmuz 1950, Sayı No: 243.

7 Dilek, *a.g.m.*, s. 14; 1913 ile 1918 yılları arasında kuru üzüm üretim rakamları için Bk. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 38.

8 "Manisa Sultaniye Üzüümü", <https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu>, Erişim Tarihi: 24.04.2019.

Lale Dönemi'nde (1718-1730) bağcılığın geliştirilmesine yönelik önemli çalışmalar yürütülmüş, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa köyü Muşkara'yı Nevşehir kasabasına çevirirken, o çevreye yerleştirmek istediği halkın bağ kurmasını sağlamak ve bağcılığı teşvik etmek amacıyla parasız arazi dağıtmıştır.⁹

Osmanlı Devleti'nin 1878'den 1913 yılına kadar olan döneminde, kuru üzüm ihracatı incelendiğinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 1879'da dış ülkelere 59.744 ton satış karşılığında 1.405.326 altın lira gelir elde edilmiştir. Bu rakamın aynı zamanda diğer ihracat ürünleri arasındaki üzümlerin payını %16,1 oranı ile en yüksek düzeye erdirmiştir. 1910 yılına gelindiğinde 39.140 ton kuru üzüm ihracatı karşılığında kazanılan döviz miktarı 1.396.142 altın lira olmuş, diğer ürünler arasında kuru üzüm satışının payı %6,3 oranıyla en düşük seviyeye inmiştir. 1878 yılı ve sonrasındaki 30 yıllık dönemde ortalama kuru üzüm ihracatı %11,22 oranı ile buğday, arpa, susam, incir, fındık zeytinyağı, palamut, yumurta, pamuk, ipek kozası, ham ipek, yapağı, tiftik ve afyon gibi dönemin başlıca ihracat maddeleri arasında ilk sırada yerini almıştır.¹⁰

Hububat ürünlerinden sonra önemli meşgale haline gelen üzüm ve bağcılığın asırlardan beri ülke ekonomisinde yer edindiği bilinen bir gerçek haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'ndeki bağların kapladığı alan 500.000 hektar civarındadır.¹¹ Bu bağların takriben 42.000 hektarı Burdur, Antalya, Isparta, Niğde ve Konya; 87.000 hektarı Bursa; 40.000 hektarı Diyarbakır, 27.000 hektarı Elazığ ve Malatya, 30.000 hektarı Maraş, 20.000 hektarı Amasya ve Tokat yörelerinde yer almıştır. İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli'de bulunan bağ alanları miktarı ise 113.000 hektara ulaşmıştır.¹²

Savaş dönemi öncesi 1909-1913 yıllarında toplamda 268.900 ton olan Ege çevresi üzüm üretimi savaşın yaşandığı 1914-1918 yılları arasında 187.100 tona düşmüştür.¹³ Savaşın olanca hızıyla devam ettiği süreçte Osmanlı Devleti'nin dış ülkelerle bağlantısının kesilerek içki sanayinin hammaddesiz kalması, şartlar gereği ülke imkânlarına başvurulması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle bütün içki fabrikalarında teşkil edilen basit alet ve düzenekler sayesinde üzüm ve incirden ispirto üretimi gerçekleştirilerek memleket ihtiyacı karşılanmıştır.¹⁴

9 Üzümeri, a.g.m., s. 184.

10 DİE, 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Haz. Şevket Pamuk, Yayın No: 1831, Ankara, 1995, s. 36-39, 46; İGM, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913, Hazırlayan Celal Aybar, Yayın No: 132, Ankara, 1939, s. 55-59.

11 DİE, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914, Haz. Tefik Güran, Yayın No: 2025, Ankara, 1997, s. 14.

12 "Türkiye'de Bağcılık ve Şarapçılık", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 26.

13 İGM, İstatistik Yıllığı 1930, Ankara, 1930, s. 182; İGM, İstatistik Yıllığı 1930-1931, Ankara, 1931, s. 190.

14 DİE, Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Haz. A. Gündüz Ökçün, Yayın No: 2024, 2. Basım, Ankara, 2003, s. 34.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Manisa Mutasarrıfı Tevfik Bey ve İttihat ve Terakki'nin Manisa teşkilatının girişimleriyle, 27 Kasım 1917'de 150.000 lira sermaye ile Manisa Bağcılar Bankasının kurulduğu görülmektedir.¹⁵ Bağcılara borç para vermek, bağ sahiplerinin malını iç ve dış piyasalarda pazarlamak, bağcılıkla ilgili araç, gereç ve yapay gübreyi yöreye getirip dağıtmak, bankanın başlıca görevleri arasında yer almıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan Manisa Bağcılar Bankası, nizamnâmesinde faaliyet alanını oldukça geniş tutmuş, sanayi ve bayındırlık işlerinde ruhsat alıp şirket kurmayı, kurulmuş şirketlere katılmayı da amaçları arasında göstermiştir.¹⁶ Manisa Bağcılar Bankası, İzmir'de üzüm ihracatıyla uğraşan azınlık ve yabancı tüccarların bir araya gelerek fiyatları düşük tutma girişimleri karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti Vilayet Heyet-i Merkeziyesinin çabalarıyla kurulmuştur.¹⁷

Aynı dönemde İzmir limanından dış ülkelere ihraç edilen yaş üzüm miktarı 2,5 milyon kg'ı bulmuştur. Bunların önemli bir kısmı Mısır piyasalarına, kalanı da Köstence ve Odesa limanlarına sevk edilmiştir. Savaşın sona Köstence ve Odesa limanlarına yapılan sevkiyat durmuş, Mısır, Suriye ve Filistin gibi ülkelere olan ihracat 1929 yılına kadar devam etmiştir.¹⁸

1. Cumhuriyetin İlk Dönemi'nde

Bağcılık ile Üzüm Üretimi ve Ticareti (1923-1950)

Cumhuriyetin başlarında Türkiye'nin hemen her yöresinde görülen bağcılık ve üzüm yetiştiriciliği, bilhassa Ege, Orta ve Güneydoğu Anadolu yörelerinde yoğun olarak yapılmıştır. Yazları sıcaklığın fazla olduğu bu yerlerden Kızılırmak, Fırat, Dicle, Gediz, Bakır Çayı ve Kapalı Göller havzasının nemli yamaçları ile vadi ve ovalarında serpilen bağların her bir dönümünden alınan yaş üzüm miktarı iklim, toprak ve bakım etkenlerine göre değişiklik arz etmiştir. Marmara, Ege ve Güneydoğu Anadolu bağcılığı teknik şartlara uygun olarak yapıldığı için yüksek randıman alınırken, Orta Anadolu bağcılığının modern bilgidен yoksun bırakılması, verimin düşük ve emeğin güçlüğüle karşılanması sonucunu ortaya koymuştur.¹⁹

15 Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi (1908-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 141.

16 Nejdett Bilgi, "Manisa Bağcılar Bankası: Kuruluşu ve Örgütlenme Süreci (1917-1927)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 28, S. 1, Yıl: 2013, s. 107.

17 Toprak, *a.g.e.*, s. 141.

18 İktisat Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989, s. 157.

19 Üzümeri, *a.g.m.*, s. 185-186; Umran Emin Çölaşan, "Bugün İçin Bağlarımızda Dona Karşı Suni Mücadele Metotlarını mı, Tabii Mücadele Metotlarını mı Tatbik Edelim", *Ziraat Dergisi*, S. 146, Yıl: 16, Haziran 1956, s. 30; Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Met/er Matbaası, İstanbul, 1978, s. 181; Milli Mücadele başlarında ülkede yetiştirilen meyve türlerinden 800.000 ton ile yaş üzüm başta gelmektedir. Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 28.

Bu nedenle bağcılığın geliştirilmesi ve bağcılarının himayesi maksadıyla alınması gereken tedbirler şu şekilde belirlenmiştir:

1. Köylüyü geleceğine güvenle bakıp başarılı olmasını sağlamak ve himaye etmek amacıyla tarım sigortası yaptırmak,
2. Bağcılara ucuz tente temin etmek,
3. Üzümlere musallat olan hastalıkları yok edecek göztaşı, kükürt gibi maddelerin kolay ve ucuz yolla karşılanmasını sağlamak.²⁰

Bağcılığın geliştirilmesine yönelik alınması gereken tedbirlerin belirlenmesinin yanı sıra bağ arazileri ile ilgili yasal düzenlemelere de gidilmiştir. 627 sayılı 1341 (1926) Yılı Muvazene-i Umumiye Kanununun Tarım Bakanlığı bütçesinin 23. maddesinin b bendine göre: Tarım erbabına ait olmayan milli arazi ile devlete ait bağ, bahçe, fındıklık ve zeytinlik gibi taşınmazlar, bedeli en fazla on yılda taksitle alınmak üzere artırılarak taliplerine satılmıştır.²¹

Bunun yanı sıra yabancı ülkelerde çekirdeksiz üzüm dikimi ve üretimine mani olmak ve mahsullerin ihracatını sekteye uğratmamak amacıyla 16 Temmuz 1927 tarih ve 41675 sayılı Tarım Bakanlığı Tezkeresi ve 17 Temmuz 1927 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla adı geçen ülkelere bağ çubukları satışı yasaklanmıştır.²²

Bağcılık ve üzümçülük alanında yapılan çalışmalar ve yaşanan gelişmeler 1929 Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle sekteye uğramıştır. Aynı yıl içerisinde, tarım ürünlerinde beklenen verim artışı ve yıl ortasında gümrük vergilerinin yükseltilme avantajı, dünya ekonomik krizinin baş göstermesi

20 Selman Cafer, "Manisa Bağcılar Bankası", *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 15, Yıl: 1, 1 Ağustos 1940, s. 15.

21 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 18.04.1341, s. 203; *Resmî Gazete*, Sayı No: 96, 23 Nisan 1341; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1341 Bütçe Kanunu, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 3, 19.04.1928, s. 26; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1930 Senesi Bütçesi Hakkında Umumi Mazbata, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 17.05.1930, H-Cetveli, s. 69; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1931 Senesi Bütçesi Hakkında 1/80 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade C. 3, 14.07.1931, S. Sayısı: 50, H-Cetveli, s. 177; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1932 Senesi Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 20.06.1932, Sıra No: 156, H-Cetveli, TBMM Matbaası, 1932, s. 319; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1933 Mali Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 15.05.1933, S. Sayısı: 165, H-Cetveli, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 138; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: F, C. 3, 22.5.1935, s. 327; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 11, 25.05.1936, s. 343; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, s. 359; Nadir Yurtoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi ile Ticareti Üzerine Tarihî Bir Bakış (1923-1960)", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, Yıl: Bahar 2019, s. 476.

22 *İktisat Vekâleti Mecmuası*, S. 11, Yıl: 1929, s. 18; Bu yasaklanma ile ilgili 17 Temmuz 1927 tarih ve 5444 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 25-43-16, Tarih: 17.07.1927.

nedeniyle bir sonuca ulaşamamıştır.²³ Krizin etkisiyle birlikte 1929 yılının Mayıs ayından itibaren, Türk parasında meydana gelen değer kaybıyla iç ve dış ticaret hadlerinde yaşanan değişimler kendini derinden hissettirmiştir. Bilhassa uluslararası piyasalardaki gelişmelere paralel olarak, krizin başlangıcındaki iki yıl içerisinde, tarım ürünlerinden pamuk ve tiftik fiyatları yarı yarıya, buğday arpa, mısır, fasulye gibi yurt içi tüketim ürünlerinin fiyatları da sonradan, kriz öncesi dönemin fiyatlarının üçte birine kadar inmiştir. Tarım mahsulleri fiyatlarının düşüşüne paralel olarak dış pazarlardaki daralma ve köylülerin kazancının kesintiye uğraması, onların ekonomisinde önemli tahribata yol açmış, bu tahribatta en büyük payı bilhassa küçük üreticiler almıştır. 1932 yılı sonlarından krizin baş gösterdiği 1929 yılına bakıldığında üzüm mahsulünde %43 oranında bir değer kaybının meydana geldiği görülmektedir. Tarım ürünlerinde yaşanan bu ani değer kaybından kaynaklanan nisbi fiyat yapısının bozuluşu, kaynak kullanımını da sınırlandırdığından ekonomide daha az üretme anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte en büyük darbelerden birini üretim tekniklerini yenileştirme çalışmaları yemiştir. 1929 Krizinin Türk tarımı üzerindeki olumsuz etkileri 1930'lu yılların sonundan II. Dünya Savaşı'na kadar sürdüğü kabul edilmektedir.²⁴

1930-1939 Dönemi'nde dönemin şartlarından ötürü Türkiye'nin iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özelliğin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Biri *korumacılık* diğeri ise devletçiliktir. Yine ekonomi politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçları bakımından aynı yıllar ilk sanayileşme dönemi olarak ta nitelendirilmiştir. Kısaca bu süreçte Türkiye ekonomisi, dışa kapanıp devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içerisine girerek başarılı çalışmalar yürütmüştür.²⁵

23 İlhan Tekeli; Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1977, s. 75-78; Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 35.

24 İsmail Hüsrev Tökin, Türkiye'de Köy İktisadiyatı, Haz. Korkut Boratav, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1990, s. 142-143; Çelik Aruoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 85-86; Korkut Boratav, "Birlikim Biçimleri ve Tarım", Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 242; Avni Zarakolu, "1929/1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 90-91; Nadir, Yurtoğlu, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 20-21; Tarım ürünlerinin 1923-1939 yılları arasındaki fiyat oranları için ayrıca Bk. Korkut Boratav, "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları", Tarihî Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi, 1929-1939, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 1977, s. 18-20.

25 Korkut Boratav, Türkiye'de İktisat Tarihi, İmge Yayınları, 10. Basım, Ankara, 2006, s. 59; İlhan Tekeli, "Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak İçin İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları", Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s. 230; Tarımın modernleşmesi sürecinde devlet politikaların rolü hakkında bilgi almak için Bk. Korkut Boratav, Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm, Birikim Yayınları, İstanbul, 1981, s. 185-187.

Cumhuriyetin ilk yıllarında lezzeti, tatlılığı ve rengiyle üzümleri dünya piyasalarında sarsılmaz bir ün kazanmış olan İzmir'in, bozulan bağlarının çoğu yeniden canlandırılmıştır. 1930 yılında yalnız Sultani Üzümlü yetiştiren bu çevredeki arazi miktarı 60 bin hektarı bulmuştur. İzmir'de yetiştirilen çekirdeksiz üzümlerin her yıl dünya piyasalarına 35.000 ile 60.000 ton arasında sevk edildiği ve 20 milyon liraya kadar üreticilere para kazandırdığı bilinmektedir.²⁶

Üzüm üretimi ve ihracatına önem verildiği bir dönemde bağcılık, kuru üzümçülük ve pamukçuluğun ıslahı için ABD'den uzman çağırılması gerekli görüldüğünden bu uzmanların bağcılık ve kuru üzümçülük için 334, pamukçuluk için 437 dolar ile tayin ve istihdamı, 11 Mart 1931 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.²⁷

Üzüm ve pamuk ıslahı konusunda yabancı uzmanların merkeze alındığı bir süreçte etkisini devam ettiren dünya ekonomik krizi, 1933 yılına gelindiğinde ağırlığını daha da derinden hissettirmiştir. İzmir Milletvekili Halil Bey, 1933 yılı bütçe görüşmeleri esnasında bu konu ile ilgili düşüncelerini TBMM kürsüsünden şöyle dile getirmiştir: *"Buhran bu sene memleketimiz için şiddetini daha ziyade artırmış bulunuyor. 1932 senesinde pamuk, tütün gibi bir kaç ihracat eşyamız sukut ettiği halde bu gün ziraat mahsulâtımız ise umumen düşmüştür. Üzüm, incir, zeytin yağ, fındık gibi ziraat mahsulâtımız buhrandan çok müteessir olmuştur."*²⁸

Fiyatların düşmesinden itibaren devlet geçici önlemler alarak üzüm ihracatında yeni örgütlenme çabalarına girmiştir. 1932-1933 ihracat döneminde hükümetin, TC Ziraat Bankasını Manisa Borsasından üzüm alımı yapmakla görevlendirmesi, fiyatların düşmesini engellemede etkili olmuştur.²⁹

Bu arada Ege Bölgesinde üzüm kurutmak için kullanılan 324 c pozisyonundaki sergilik kâğıdın ihtiyacı karşılayamaması üzerine, bu kâğıdın bir kez İzmir gümrüğünden ithal edilmek şartıyla 80.000 kg'lık ek kontenjanına, 24 Ağustos 1933 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında izin verilmiştir.³⁰

Bu bölgede bağ tarımı önceleri kır yerlerde yapılırken zamanla geniş ziraat yöntemi kapsamında ovaya doğru yayılmıştır. Kır bağları üzümlerinin şeker bakımından yüksek, verim bakımından yetersiz bulunması, üreticiyi arayış içerisine sevk etmiştir. Buna karşılık ova arazilerinden elde edilen üzümlerin şeker oranının az, su oranının yüksek bulunması ve her bir dekardan alınan mahsulün bir kat daha fazla olması, bağcılığın bu yönde gelişmesinin önünü açmıştır.³¹

26 "Türkiye'de Bağcılık ve Şarapçılık", s. 26.

27 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 18-15-19, Tarih: 11.03.1931.

28 TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 50. Birleşim, 15.05.1933, s. 82.

29 Hakkı Uyar, "Tariş Üzüm Kurumu: Tarihsel Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 6-7, Yıl: 1996, 1997, s. 202.

30 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-60-6, Tarih: 24.08.1933.

31 *Yeni İstanbul*, 31 Temmuz 1950, Sayı No: 243; 1931 yılı bütçe görüşmeleri esnasında TBMM kürsüsünde söz alan Kastamonu Milletvekili Suat Bey: Bilhassa Batı Anadolu'da deniz havası memleketin orta yerlerine kadar yayıldığı için dünyanın hiç bir tarafında yetişmeyen

Bu nedenle Türkiye'de ihracata uygun yaş üzüm yetiştiren çevreler İzmir, Manisa ve Marmara havzası olmuştur. İzmir ve çevresinin üzümleri üretim bakımından üç kısma ayrılmıştır:³²

1. Hasat zamanı rakip ülkelere göre daha erken, temmuzun ikinci haftasına rast gelen Balçova, Narlıdere, Karşıyaka ve Mersinli'de yetişen üzümlere *İlk Mahsul Üzümleri* adı verilmiştir.

2. Cuma Ovası, Seydiköy, Buca, Menemen ve Karaburun'da yetiştirilerek ağustos başlarından itibaren toplanmaya başlanan üzümlere *İkinci Mahsul Üzümleri* denmiştir.

3. 15 Ağustostan itibaren olgunluğa eren Urla, Manisa, Akhisar, Kırkağaç ve Altınova'dan elde edilen üzümlere ise *Üçüncü Mahsul Üzümleri* denmiştir.

Bu dönemde İzmir'in ilk ve son turfandaları olan Çekirdeksiz ve Razakı türleri Bergama'nın siyah ve iri taneli Kuyucak üzümleri, piyasaların aradığı türler olarak bilinmektedir. İstanbul ve Marmara Havzası üzümlerine gelince: İstanbul civarında yetişen Çavuş, Tekirdağ'da Yapıncak, Çanakkale'de Razakı türleri tercih edilen makbul türler arasında yer almıştır. İznik civarında kasım ve aralık aylarında yetişen Müşküle Üzümleri de dünya piyasalarında rağbet bulmuştur.³³

Zengin vadilerindeki bağlarının bereketi ile Avrupa'nın hiçbir mıntkasında görülmeyen İzmir ve Manisa üzümlerinin gıda özelliklerini tayin için Hamburg'da bir kurumda yapılan analizde, açık kehribar sarısından altın sarısına kadar varan şeffaf bir renginin yanı sıra nefis bir koku ve lezzeti ortaya çıkarılmıştır. İzmir üzümlerinin yüz tanesinin ağırlığı 67,7 gram, Yunanistan'ın Sultani üzümleri 36,8 gram ve Kaliforniya üzümleri ise 15,8 gram olarak tespit edilmiştir. Yunan ve Kaliforniya üzümleri İzmir üzümlerine göre çekirdekli ve sert bir yapıya sahip bulunmaktadır. Ayrıca Kaliforniya üzümlerinde kükürtte de rastlanmıştır ki bu onların Anhydride Sulfureuse ile ağartıldığına işaret etmektedir. Bunun yanı sıra İzmir üzümlerinin 100 gramında kalori miktarı 272 ile 275 arasında tespit edilmiştir.³⁴

Bu dönemde meyve bahçeleriyle üzüm bağlarının gelişimini temin etmede yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak maksadıyla 1930-1935 döneminde her yıl bir öğrenci olmak kaydıyla toplamda beş öğrenci, meyvecilik ve bağcılık konusunda eğitim almak üzere yurt dışına

Türk inciri, üzümü ve tütün gibi bir takım imtiyazlı mahsuller yetişmektedir demiştir. Suat Beyin bu sözleri için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: F., C. 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 82.

32 İktisat Vekâleti, *a.g.e.*, s. 157.

33 İktisat Vekâleti, *a.g.e.*, s. 157.

34 "Türkiye'de Bağcılık ve Şarapçılık", s. 26; İzmir Üzüm Kurumu Limited Şirketi Müdürlüğü tarafından Londra'ya yapılan yaş üzüm ve kavun ihracatının ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 162-133-5, Tarih: 07.12.1937.

gönderilmiştir.³⁵ Bağcılıkla ilgili yurt dışı eğitiminin alındığı bir süreçte bağ alanlarının artışına da önem verilmiştir. 1934 yılı itibariyle ülkede toplam 77.234.000 hektar arazinin 345.438 hektarını üzüm bağlarının teşkil ettiği gözlenmektedir.³⁶

Bağ alanlarının genişlemeye başladığı bir dönemde yabancı ülke üzümleriyle karıştırılarak yeni tip teşkil edilmesini önlemek ve rekabetten korunmasını sağlamak amacıyla manipüle edilmemiş üzüm ihracatının 1705 sayılı Kanuna dayanılarak yasaklanması, 7 Temmuz 1936'da Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.³⁷

1933-1937 yılları arası üzüm üretim ortalaması ABD Kaliforniya'da 199.200 ton; Türkiye'de 61.800 ton, Avustralya'da 41.132 ton ve Yunanistan'da 25.160 tondur. 1937 yılına gelindiğinde Kaliforniya üretimi 250.000 ton ile ilk sırada yerini korurken bunu 43.200 ton ile Avustralya, 42.000 ton ile Türkiye ve 21.800 ton ile Yunanistan takip etmiştir. Böylece dünyanın çekirdeksiz kuru üzüm ihtiyacının %85'inden fazlasını bu dört ülke karşılamıştır.³⁸

Dünyanın önemli bağcı ülkeleri arasında yer alan Türkiye'nin, 400.000 hektar civarındaki arazisinden elde edilen yıllık ortalama 1 milyon ton yaş üzümün maddi değeri 1939 yılı istatistik verilerine göre 47,2 milyon lirayı bulmuştur. Böylece bağ alanı itibariyle Türkiye dünyada dördüncü sıraya yerleşmiştir.³⁹

Bağ arazileri miktarıyla dünyada hatırı sayılır bir ülke haline gelen Türkiye'de 1941 yılında bağcılık işleri ve müesseseleri ile Mersinli Fidanlığı genel masrafları için Tarım Bakanlığı bütçesinden 78.100 lira tahsis edilmiştir.⁴⁰

1942 yılına gelindiğinde Türkiye'de bulunan toplam bağ alanı miktarı 4.283.100 dönüme ulaşmıştır. Bu toplamın %35,1'ine tekabül eden 1.508.500 dönümü Orta Anadolu'da; %29,2 sine karşılık gelen 1.251.000 dönümü Güneydoğu Anadolu'da; %20,1'inin bulunduğu 856.000 dönümü ise Ege'de yer almıştır. Kalan bağ arazilerinin %9,1'ine tekabül eden 389.100 dönümü

35 İGM, *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 189; İGM, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 136.

36 İGM, *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, Yayın No: 93, Ankara, 1937, s. 4; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 65; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 141, Ankara, 1940, s. 104; İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 192; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 160, Ankara, 1941, s. 110; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 110; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1941-1942*, Yayın No: 198, Ankara, 1943, s. 109; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 141; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 219; İGM, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 249; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 229.

37 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 66-58-2, Tarih: 06.07.1936; 1705 sayılı Ticarete Tağışın Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun'un ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 8, 16.06.1930, s. 842-843; *Resmî Gazete*, Sayı No: 1524, 16 Haziran 1930.

38 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 166-156-5, Tarih: 07.11.1938.

39 Arif Akman, "Şarapçılığımızın Son Senelerde Durumu", *Türk Ekonomisi*, S. 28, Yıl: 3, Ekim 1945, s. 119.

40 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 62. Birleşim, 25.05.1942, s. 278.

Marmara'da; %5,1'ine karşılık gelen 221.000 dönümü Akdeniz'de; %1'ine karşılık gelen 42.000 dönümü Karadeniz'de; %0,4'üne tekabül eden 15.500 dönümü ise Doğu Anadolu'da yer almıştır. Bütün bu bağ alanlarından dönüm başına elde edilen ortalama yaş üzüm miktarı ise 222 kg olmuştur.⁴¹

Aynı yılda bağ alanlarına göre üzüm yetiştiren belli başlı illerin sıralamasına gelince: üretilen toplam 951.469 ton yaş üzümün 148.340 tonu 138.630 dönüm bağ alanlarından elde edilmesiyle birlikte Diyarbakır ilk sıraya yerleşmiştir. 415.500 dönümden 118.528 ton üretimle Manisa ikinci sırada; 149.810 dönümden 87.860 ton üretimle Urfa üçüncü sırada; 399.500 dönümden 78.200 ton üretimle Gaziantep dördüncü sırada; 215.000 dönümden 77.930 ton üretimle Kayseri beşinci sırada yer almıştır. Bu illerin ardından 73.855 ton üzüm İzmir'in 202.660 dönüm arazisinden; 39.270 ton Tekirdağ'ın 63.230 dönüm arazisinden; 35.780 ton Konya'nın 450.740 dönüm arazisinden; 26.000 ton Denizli'nin 127.780 dönüm arazisinden; 20.976 ton ise Ankara'nın 228.220 dönüm arazisinden elde edilmiştir. Bu rakamlara göre geniş bağ sahası bulunan Konya, Ankara gibi illerden alınan yaş üzüm miktarının az olduğu görülmektedir.⁴²

Bu dönemde Türkiye'de yaygın olarak üretilen 12 farklı türde üzüm bulunmaktadır. Bu üzümler özellik, yetiştigi çevre ve isim itibarıyla şöyle sıralanmaktadır:⁴³

1. İstanbul, Bozcaada ve Safranbolu yörelerinde yetiştirilen, ticari değeri yüksek *Beyaz Çavuş Üzüümü* en makbul tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Salkımı büyük, tanesi iri, kabuğu ince ve rengi az olgunlukta sarımtırak yeşil, çok olgunlukta altın sarısı yuvarlak olan *Beyaz Çavuş Üzüümü*, lezzeti, sululuğu, tatlılığı ve güzel kokusuyla tanınmıştır.

2. İstanbul ve çevresinde yetiştirilen salkımları Çavuştan daha uzun, taneleri yine büyük ve uzun olan *Pembe Çavuş Üzüümü*, pembe renkli kabukları, ince ve kokulu yapısına rağmen verimli bir tür olarak görülmemiştir.

3. İstanbul'un eskiden beri bilinen *Nuri Nigar Üzüümü*, salkımları uzun, tanesi sivri, kabuğu ince, rengi pembe olmakta birlikte erken olgunlaşmasıyla tanınmıştır.

4. En nefisi İzmir'e bağlı Buca, Bozyaka, Karaburun, Urla ve Çeşme'de yetişen *Beyaz Razakı Üzüümünün* hem tanesi hem de kurusuna rağbet edilmiştir. Salkımları büyük, taneleri ovala yakın uzunlukta, seyrek ve kabuğu kalın olan bu türün aynı zamanda rengi altın sarısı, eti ise sert ve tatlıdır.

5. Bulgaristan'da *Parmak Üzüümü* adıyla bilinen *Kırmızı Razakı Üzüümü* ise tane olarak tüketildiği gibi İzmir'de *Beyaz Razakı* gibi, kurutulduktan sonra

41 Üzümeri, a.g.m., s. 186.

42 Üzümeri, a.g.m., s. 186.

43 A. Çamlıcalı, "En Makbul Yemeklik Üzüm Çeşitlerimiz", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, S. 47, Yıl: 22, 1 Eylül 1945, s. 428-430; İngiltere'ye 1945 yılının ihrac mevsiminin başlangıcından 1946 yılının Haziran ayı sonuna kadar yapılacak üzüm ihracatı hakkında bilgi almak için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 84-530-10, Tarih: 27.06.1946.

da tüketilerek ihraç edilmiştir. Bu tür salkımları büyük, taneleri iri ve sivrice, kabukları kalın, rengi kırmızımtırak bir yapıya sahiptir.

6. İzmir ve Manisa çevresinin birinci sınıf ürünü olarak bilinen *Çekirdeksiz Üzüm* ise çoğunlukla kuru halde tüketilmiş, Karaburun, Kemalpaşa, Urla, Seferihisar, Çeşme, Buca, Bornova ve Manisa'da bol olarak yetiştirilmiştir.⁴⁴

7. Bursa, Bilecik, taraflarında yoğun olarak yetiştirilen *Amasya Üzümünün* tanesi Çavuşa benzemekle birlikte üzeri çilli, salkımları gösterişli ve seyrek, kabuğu kalın ve etlidir.

8. İstanbul bağlarında bolca yetiştirilen salkımları büyük ve konik biçimde bulunan *Erenköy Siyahının*, taneleri iri, yuvarlak ve siyana yakın kırmızı renktedir. Ekim ayında olgunlaşan bu üzüm türü uzun süre omca üzerinde kalabilme özelliğiyle tanınmıştır.

9. Bursa'nın Gündoğdu köyünün yerli meşhur üzümü olan *Hafız Ali* ise aynı isimde birinin bu türü Bulgaristan'a götürerek yetiştirdiği bilinmektedir. Taneleri iri ve seyrek, salkımları büyük, kabuğu kalın, etli, parlak ve altın sarısı rengiyle tanınmıştır.

10. Bursa'nın İznik ilçesindeki bağcılar, *Müşküle Üzümü* adıyla bilinen bir türü yetiştirerek gelir elde etmiştir. Salkımları iri ve gösterişli olmasının yanı sıra kehribar rengine sahip bulunan Müşküle Üzümünün kabuğu kalın ve uzun süre saklanmaya dayanıklı olmasıyla bilinmektedir.

11. İstanbul ve çevresinde kurulan yeni bağlarda yetiştirilen *İskenderiye Misketi* ise salkımı ile taneleri büyük ve uzun olmasının yanı sıra kehribar rengine sahiptir. İtalya, İspanya ve Mısır'da da yaygın bir tür olarak yetiştirilmiştir.

12. Şaraplık bir tür olarak bilinen ve salkım ağırlığı yarım kiloya kadar ulaşan tanesi büyük, oval koyu mor renkte ve kabuğu az kalınlıkta olan *Hamburg Misketi* ise, sulu, tatlı, güzel kokusuyla İstanbul halkı tarafından tercih edilmiştir. Ayrıca Trakya'da *Papazkarası*, Marmara Bölgesi ve Avşa Adasında *Adakarası* üzümleri şaraplık; Çanakkale Bölgesinde *Karasakız Üzümü* sofralık ve şaraplık tür olarak yetiştirilmiştir.⁴⁵

Bunların dışında Bursa'nın Altınbaş, Tilki Kuyruğu ve Kabak üzümleri, Nevşehir'in Dimrit, Gül, Kara Yapıncağı üzümleri; Malatya, Maraş ve Adana'nın Salkım türü kurutulan üzümleri; Antep, Konya ve Diyarbakır'ın çeşitli renk ve kokudan oluşan üzümleri hiçbir ülkede bulunmayan hoş meyveler olarak kabul edilmiştir.⁴⁶ Bu üzümlerin %40'ı kurutularak, %40'ı pekmez ve pestil şeklinde, %17'si taze tüketilerek, %3'ü ise şarap halde değerlendirilmiştir.⁴⁷

Türkiye'deki şaraplık üzüm çeşitlerine gelince: Ege'de Çekirdeksiz, Dimrit, Misket, Beylerce, İrikara ve Tokmak üzümleri; Trakya'da Yapıncak,

44 Yusuf Saim Atasagun *Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, Kenan Basımevi ve Kiliş Fabrikası, İstanbul, 1940, s. 140.

45 Ekrem Üzümleri "Üzüm", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*. C. 10, İstanbul, 1954, s. 124-125.

46 "Türkiye'de Bağcılık ve Şarapçılık", s. 26.

47 Akman, a.g.m., 119.

Kara Lahana üzümleri; Marmara⁴⁸ ve Çanakkale yöresinde Altıntaş, Lâpseki üzümleri; Orta Anadolu'da Hasandede, Kalecik ve Kızıl üzümleri; Güneydoğu ve Antep yöresinde Rumi, Hönüsü, Kabarcık, Antep Karası, Horoz Siyahı üzümleri yetiştirilmiştir.⁴⁹ Bilhassa Şarap yapımına elverişli Sarı Yapıncak Üzümü Tekirdağ yöresi bağcıları tarafından yetiştirilerek Tekel'e sevk edilmiştir.⁵⁰

Bu dönemde Türkiye'de bağcılığın önemli merkezleri arasında yer alan Çanakkale yöresinde Lapseki, Bozcaada, Gelibolu, İmroz, Yenice, Ezine ve Bayramiç geniş bağ alanlarına sahip olmuş, Biga, Ayvacık ve Eceabat'ta ise bağcılık küçümsenmeyecek bir seviye ulaşmıştır.⁵¹

Tabiat ve iklim avantajları dışında, ülkede birlik ve kooperatifler teşkili suretiyle modern bağcılık imkânlarını hazırlayıp üretim şartlarını rasyonel hale getirerek mahsullerin standardize edilmesine önem veren Cumhuriyet Hükümetleri, 1937 yılında üretim ve ihracatçıları Ankara'da bir araya getirerek üzümcülüğünün geliştirilmesi yolunda önemli kararlar almıştır.⁵²

Bu suretle 7 Ağustos 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında *Çekirdeksiz Kuru Üzüm İhracatının Murakabe Dair Nizamnamesi* yürürlüğe konulmuştur.⁵³ Nizamname öncelikle üzümlerin tahta, bez veya kâğıt kaplı bir alanda veya temiz bir toprak sıra üzerinde kurutulabileceğini, üst üste beş çuvaldan fazla istif edilmeyeceğini, satılması için borsaya getirilen üzümlerin kurutularak yabancı maddelerinden temizlenmiş bulunmasını ve her yıl mevsim şartlarına göre rutubet seviyelerinin belirlenmesini ihtiva etmiştir.⁵⁴

Üzümlerin standart ve hususi tipleri için on bin de iki buçuk ile binde bir buçuk arasında yabancı madde toleransı kabul edilmiş, çürük, küflü, mayalanmış, küçük etsiz halde bulunan bozuk taneler ile kalbur altı üzümlere yer verilmemiştir. Nizamname üzümlerde Sülfür Dioksit (SO₂) miktarını ise en fazla on binde yedi olarak belirlemiştir.⁵⁵

48 Bağ ve bahçe tarımı ile zeytin ve meyve konservecilğinde ileri bir seviyeye gelen Marmara bölgesi üzüm ve şarap üretiminde de ön planda yer almıştır. Bu konu ile ilgili Bk. Hamid Sadi Selen, "Marmara Bölgesi ve Servet Kaynakları", *Zafer*, 26 Ağustos 1953, Sayı No: 1574.

49 A. Çamlıcalı, "En Makbul Şaraplık Üzüm Çeşitlerimiz", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, S. 51, Yıl: 22, 5 Kasım 1945, s. 510.

50 Köy Postası, S. 23, Yıl: Şubat 1946, s. 8.

51 Nuri Alpay, "Çanakkale'de Bağcılık, Şarapçılık ve Tütüncülük", *İktisadi Yürüyüş*, C. 7, S. 159, Yıl: 7, 1 Ağustos 1946, s. 13.

52 Dilek, *a.g.m.*, s. 14.

53 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 78-71-2, Tarih: 07.08.1937; *Resmî Gazete*, Sayı No: 3689, 21 Ağustos 1937.

54 Dilek, *a.g.m.*, s. 14; İzmir Üzüm Kurumu, Londra'ya ihraç ettiği taze üzümlerin satışını gerçekleştirmekle görevlendirdiği Rüştü Ulucan'a borçlandığı 110 sterlin için Bakanlar Kurulundan 23 Kasım 1937'de döviz müsaadesi için izin almıştır. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-95-4, Tarih: 23.11.1937; Ekonomi Bakanlığı Standardizasyon Şubesi Uzmanı Dr. Baade'nin, yaş üzüm ihracatı ile ilgili Karaburun ve Urla'da çalışmalar yapması için 16 Ağustos 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında izin alınmıştır. BCA, Yer Bilgisi: 30 18 1 2/ 78-73-14, Tarih: 16.08.1937.

55 Dilek, *a.g.m.*, s. 14, 20.

Standart ve hususi tip olarak ikiye ayrılan kuru üzümlerin standart sınıfı da normal ve ince halde iki kısma ayrılmıştır. Normal standart tipi teşkil eden ve 7'den 12'ye kadar numaralandırılan bu altı grup farklı isimlerle ihraç edilmiş, 9, 10, 11, 12 numaralı tiplerin temiz ve tatlı su ile yıkanmış olmaları şartı getirilmiştir. İnce standartlar ise 17, 18, 19, 20, 21 şeklinde beş tipten teşkil edilmiştir. Bunlardan 19, 20, 21 numaralı tiplerin de temiz ve tatlı su ile yıkanmaları zorunluluğu getirilmiştir. Gerek normal, gerekse ince standart kuru üzümlerin renkleri kükürt gibi maddelerle açılmamış olarak hazırlandıkları takdirde yine nizamnamenin tespit etmiş bulunduğu ayrı isim ve numaralarda ihraçları uygun görülmüştür. Murakabe Nizamnamesi, ihraç edilecek üzümün konulacağı kutular için de belli ölçüler getirmiştir. Kutuların üzerine kızgın presle içindeki malın özelliğini gösteren işaretlerin konulması zaruri görüldüğü gibi, toptan ve kalbur altı üzümünün her türlü ambalaj içinde ihraç edilebileceği tespit edilmiştir. Ayrıca endüstriyel üzümün kutu ve sandıktan başka ambalajlarla da ihraç edilebileceği nizamname hükümleri arasında yer almıştır.⁵⁶

Nizamnameye göre, her yıl mevsim başında rekoltenin durumuna göre tip numunelerin hazırlanması için Ticaret Vekâleti Kontrolörü ile aynı Vekâlet tarafından seçilecek iki ticaret odası ve yine borsaca seçilecek iki kişi görevlendirilmiştir. Adı geçen nizamname, kaydedilen bu teknik esasların dışında kontrolün şekli ve icrası ile nizamname hükümlerine aykırı hareket edenler hakkında uygulanacak cezai hükümlerle ihtilafların ne şekilde halledileceğini belirten maddeleri de ihtiva etmiştir. Murakabe nizamnamesinin uygulanmasından sonraki birkaç yıl içerisinde Türk üzümünün dünya piyasalarında itibarı artarak rahatsız edici durumları ortadan kaldırılmıştır.⁵⁷

7 Ağustos 1937 tarihli Kararnameye ek olarak hazırlanan *Çekirdeksiz Kuru Üzüm İhracatının Murakabesine Dair Nizamnamenin* 9. ve 16. maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki nizamname, 17 Ağustos 1938 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında yürürlüğe konulmuştur.⁵⁸

Bu dönemde dünyada üzüm üretiminde 210.000 tonla Kaliforniya ilk sırada yer alırken bunu ortalama 65.000 tonla Türkiye, 35.000 tonla Yunanistan ve Girit takip etmiştir. Ayrıca yıllık üretimi 30.000 tona ulaşan ve üzümçülüğü gittikçe gelişen İran'da dünya pazarında yerini almaya başlamıştır. Avustralya'nın üretimi ise 45.000 ton civarındadır. Bu ülkelerin dışında İspanya ve Güney Afrika'da da bir miktar üzüm üretimi gerçekleştirilmiştir. Kaliforniya'da kooperatifleşmenin gelişmesi nedeniyle üzümler düşük maliyetle elde edilmiş, Avustralya ise İngiltere'nin gümrük kolaylıklarından yararlanma avantajına sahip olmuştur.⁵⁹

56 Dilek, *a.g.m.*, s. 20.

57 Dilek, *a.g.m.*, s. 20.

58 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 84-75-19, Tarih: 17.08.1938.

59 Dilek, *a.g.m.*, s. 14.

Üzümün dünya piyasalarındaki durumu bütçe görüşmelerinde de gündeme getirilmiştir. İzmir Milletvekili Halil Menteşe'nin, 1938 yılı bütçe görüşmeleri esnasında TBMM kürsüsünden verdiği bilgilere göre: Sultaniye Üzümleri kalite itibariyle rakiplerinden yüksektir. Özellikle en büyük rakibi Kaliforniya ve Avusturalya üzümlerinden daha iyidir. Sultaniye Üzümlerinin rekolteleri ne kadar yüksek olursa olsun ABD ve Avustralyalıların sattıkları fiyatlardan uluslararası pazarlarda kolaylıkla alıcı bulabilecektir. Ancak Türkiye'de maliyet değerleri yüksektir. Onların ihraç fiyatıyla satılırsa köylüye kâr kalmayacak. O halde maliyet değerinin yükselmesinde etkili unsurlar üzerinde tedbir almak gereklidir. Memlekette iş hacmi genişlediğinden tarlada amele ücreti yüksektir. Bu nedenle ücreti indirme çiftçinin elinde değildir. O halde maliyet değeri üzerinde etkili diğer faktörlere bakılmalıdır. Bunlar da yine çiftçinin elinde olmayan sorunlardır. Örneğin üretim faizini düşürmek gerekir. Hükümet gerçi yeni çıkarmış olduğu bir kanunla faizi %12'den %8,5'e indirmiştir. Çiftçiye kooperatifler vasıtasıyla verilen paranın faizi ise %9 dur. Bu da bir miktar indirilmelidir. Çiftçinin ayrıca kükürt, potas, çuval, kutu gibi ihtiyaçları da vardır. Bütün bu unsurlar üzerinde Hükümet dikkatle durur çiftçiye bunları ucuza mal ederse üzümün de maliyet fiyatı düşerek satışı artacaktır.⁶⁰

Türk üzümlerinin maliyet fiyatlarının yüksek olduğu bir süreçte Ege çevresinde sadece kuru üzüm ve incir maddeleriyle sınırlı kalmak üzere *Kuru Meyve İhracatçıları Birliği*'nin tesisi ile bu birliğe ait statü, 7 Eylül 1939 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.⁶¹

Kuru Meyve İhracatçıları Birliği'nin teşkili esnasında baş gösteren II. Dünya Savaşı'nda takriben 18 milyon Türk nüfusunun 1 milyonundan fazlasının silahlı altına alınması, halkın %80'inin gelirini topraktan sağladığı bir ülkede, tarım üretim ölçeğinde önemli gerilemelere yol açmıştır.⁶² Bu dönemde art arda yayınlanan kararnamelere adeta meydan okurcasına hızlanan karaborsa ve vurgunculuk hükümetin sıkıntılarını daha da artırmıştır. Bir yandan temel tüketim mallarında ciddi kıtlığa maruz kalan geniş halk yığınları sefaletle itilirken öbür yandan büyük vurgunların yaşanması, yönetici kadronun bazı kesimlerinin tüccarlar ve büyük toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açmıştır.⁶³ Gıda tüketimi ve bu beslenme yetersizlikleri, düşük gelirli, yoksul halk kesimlerini derinden etkilemiş, bilhassa çocuklarla yaşlıların ölüm oranlarında artışlar meydana gelmesine neden olmuştur. 1930'lu yıllarda %1,9 olan yıllık nüfus

60 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 64. Birleşim, 23.05.1938, s. 131.

61 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 88-88-5, Tarih: 07.09.1939.

62 Fehmi Yavuz, *Memleketimizde Toplum Kalkınması*, Sevinç Matbaası, 2. Basım, Ankara, 1969, s. 7.

63 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 236.

artışı, savaş yıllarında %1'lere kadar gerilemiştir.⁶⁴ Bu suretle savaşa katılmadığı halde Türkiye, savaş ekonomisinin koşullarını bütün ağırlığıyla derinden hissetmiştir. Bu dönemde kabul edilen *Milli Korunma Kanunu*, *Varlık Vergisi Hakkındaki Kanun*, *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu* ve *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* gibi uygulamalar savaş sonucunda CHP içerisinde yapı değişimiyle çok partili rejimin doğmasına ve hatta ilerleyen süreçte aynı partinin iktidarı kaybetmesine yol açmıştır.⁶⁵

Bu arada genel bir anlaşma imzalanana kadar *İngiltere United Kingdom Commercial Corporation* tarafından satın alınan 5.000'er ton üzüm ve incirin adı geçen kuruluş tarafından teslim alınarak İngiltere'ye sevkine kadar Tuna'dan İstanbul'a getirdikleri şileplere depo etmeleri ve sonradan gelecek bir vapura nakletmeleri, Başbakanlık tarafından uygun görülmüştür.⁶⁶

Ayrıca II. Dünya Savaşı yıllarında doğrudan üreticiden kuru üzüm ve incir satın alınması için Ticaret Bakanlığı emrine 2 milyon liraya kadar kredi tahsisinde bulunulması hakkında K/66 sayılı Karar, 26 Ekim 1940 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında yürürlüğe konulmuştur.⁶⁷

Kuru üzüm alımları ile ilgili Kararın çıkarıldığı bir dönemde İzmir Bağcılık İstasyonu, Erenköy, Manisa, Bilecik, Tekirdağ, İstanbul Ziraat Mektebi Amerika Asma Fidanlıkları, Türkiye'de Tarım Bakanlığının bağ işleriyle ilgilenen kurumları arasında yer almıştır.⁶⁸

Türkiye'de bir yandan bağ yetiştiriciliği ile ilgili çalışmalar yapılırken öbür yandan kuru üzümünden şeker üretilmesi çabasına girilmiştir. 1943 yılı başlarında ülkede şeker ihtiyacını kısmen karşılanması için kurum üzümünden yararlanılması yoluna gidilip Şeker Şirketince gerekli incelemeler yapılarak imalat denemeleri çalışmalarına girilmiştir. İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satışları Kooperatifleri

64 Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 98-99; Rıfıkı Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1979, s. 26.

65 Korkut Boratav, *Türkiye'de İktisat Tarihi*, s. 81-82; Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2009, s. 74, 76; II. Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe giren 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı *Milli Korunma Kanunu*, 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı *Varlık Vergisi Hakkındaki Kanun*, 4 Haziran 1943 tarih ve 4429 sayılı *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu* ve 11 Haziran 1945 tarih ve 4753 sayılı *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 21, 18.01.1940, s. 167-175; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 24, 11.11.1942, s. 1-4; *Resmi Gazete*, Sayı No: 5255, 12 Kasım 1942; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 25, 04.06.1943, s. 521-528; *Resmi Gazete*, Sayı No: 5423, 7 Haziran 1943; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 11.06.1945, s. 696-707; *Resmi Gazete*, Sayı No: 6032, 15 Haziran 1945.

66 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 163-138-13, Tarih: 30.09.1940; Bu aktarmada İngilizlerin satın alacakları malların sevki esnasında koyacak depo bulmakta zorluk çekmeleri etkili olmuştur.

67 Bu Kararın ayrıntısı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 93-101-5, Tarih: 26.10.1940.

68 Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu, "Ziraat Teşkilatımız", *İktisadi Yürüyüş*, 29 Ekim 1942 Tarihli Ziraat Fevkalade Sayısı, s. 82.

Birliği ile yapılan anlaşma neticesinde Eskişehir Şeker Fabrikasına 20 ton kuru üzüm gönderilmiştir. Gerçekleştirilen imalat denemelerinde açık renkte ve hatta renksiz glikoz karışımının üretilmesi amaçlandığı halde tesislerin buna imkân vermediği tespit edilmiştir. Dahası Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Genel Müdürlüğünün 14 Ocak 1943 tarih ve 2/504 sayılı yazısında kuru üzümünden pekmez elde edilmesinin şeker üretimini sekteye uğratabacak kadar makine ve tesislere zarar verdiği belirlenerek fabrikaların bu imalat alanı dışında kalması tavsiye edilmiştir.⁶⁹

Ülkede kuru üzümün farklı alanlarda değerlendirilme çalışmalarının yapıldığı sürecin ardından 1944 yılına gelindiğinde toplam 77.698.020 hektar araziden 472.000 hektarından fazlasını üzüm bağlarının meydana getirmesi, 10 yıl içerisinde artan bağ alanları miktarının 100.000 hektarın üzerine çıktığının bir göstergesi olmuştur.⁷⁰

Türkiye'de bağ alanları miktarı artırılırken, üzüm incir gibi ürünlerin vergiden muaf tutulması çalışmaları da yürütülmüştür. Dış ülkelere satılacak üzüm ve incirin gümrük çıkış vergisinden muaf tutulması, Maliye Bakanlığının muvafakati ve Ticaret Bakanlığının teklifi üzerine 4226 sayılı Kanunun 11. maddesinin 1 fıkrası gereğince 30 Ocak 1945 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.⁷¹

Bu arada İstanbul Yıldız Şale Köşkünde 2-6 Ekim 1947 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatının da içerisinde yer aldığı Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından tertip edilen *Üçüncü Milletlerarası Üzüm, Üzüm Suyu ve Şarap Kongresinin* yapılması kararlaştırılmıştır. Kongrenin gündeminde dünya bağcılığı, dünyada yemeklik üzüm çeşitleri, kuru üzüm ve kurutma tekniği, üretici ülkelerin ekonomisinde kuru üzümün önemi, üzüm ve üzüm suyunu değerlendirme şekilleri, şaraplık üzüm çeşitleri ve şarapçılık gibi konular yer almıştır. Kongreye Fransa, ABD, İtalya, İsviçre, İran, İspanya, Yunanistan, Hollanda, Portekiz, Norveç, Lübnan, Suriye, Lüksemburg, Avusturya, Fas ve Cezayir'in katılması kararlaştırılmıştır.⁷²

69 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-250-8, Tarih: 25.01.1943.

70 İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 219; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 253, Ankara, 1947, s. 165; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 229; İGM, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 249; İGM, *İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 155; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 313, Ankara, 1949, s. 155; İGM, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 155; DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1990*, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 132.

71 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 107-95-18, Tarih: 30.01.1945; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, S. Sayısı: 103, TBMM Basımevi, Ankara, 1945, s. 129; 4226 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 23, 27.05.1942, s. 241-248; *Resmî Gazete*, Sayı No: 5119, 30 Mayıs 1942.

72 *Aydın Tarihi*, Sayı No: 166, Yıl: Eylül 1947, s. 17; Üzüm üretimine bağlı olan şarapçılığın Anadolu'daki tarihi geçmişi için Bk. *Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı*, 29 Ekim 1983 s. 100-101; Manisa Bağcılar Birliği Reisi Suphi Kocamemi'nin İngilizlere üzüm satışı hakkındaki görüşlerini bildiren 10 Ocak 1946 tarihli yazısı ile ilgili ayrıntılı bilgi almak

Türkiye’de uluslararası alanda üzüm etkinliklerine önem verildiği bir süreçte yılda 95.000 ile 100.000 ton arasında kuru üzüm üretimi gerçekleştirilmiştir. 1948 yılının Ağustos ayı itibariyle bağ alanlarının artış miktarına uygun olarak yaş üzüm üretimini de 1,5 milyon tona yaklaşmıştır.⁷³ 1949’da bağ alanlarının artışı 555.000, 1950 yılında ise 561.000 hektarın üzerine çıkmıştır.⁷⁴ Bu artışa paralel olarak üzüm üretiminde de artışlar yaşanmıştır. 1950 yılının Şubat ayına gelindiğinde Türkiye üzüm üretiminde dünyada önde gelen ülkeler arasında yerini korumuş, 1.095.000 ton yaş üzüm üretiminin dörtte birini teşkil eden çekirdeksiz kurutmalık üzüm ile ülke ekonomisine yılda 30-35 milyon liralık katkı sağlamıştır.⁷⁵

Bu dönemde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığıyla Çekoslovakya Hükümeti arasında yapılan anlaşmaya göre, bu ülkeye ihraç edilecek ürünlerden gümrük vergisi alınmaması kararlaştırılanlar arasında kuru incir ve üzüme de yer verilmiştir.⁷⁶

Tablo 1’de 1923 ile 1935 yılları arasında Ege İktisadi çevresinin yaş üzüm üretimi ile Türkiye’de kurum üzüm ihracatı verilmiştir.⁷⁷

için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 84-530-1, Tarih: 16.01.1946; İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu 1947 yılı bütçe görüşmeleri esnasında 7 Eylül Kararlarıyla Türk parasının değerinin düşürülmesi sonuçları hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre, hükümetin son günlerde aldığı 7 Eylül Kararlarının beklenen süreden önce etkilerini göstermesi, ülkenin başlıca ihracat malı olan üzüm, incir ve fındığın üreticileri ile tüccarlarının memlekette yüzlerinin gülmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra tütün tarımıyla uğraşan üretici ve tüccarların da kısa sürede yüzleri gülecektir. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplanı: 1, C. 3, 18. Birleşim, 18.12.1946, s. 43.

73 Arif Akman, “Şarapçılığımız Üzerinde Düşünceler”, *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 11, Yıl: 2, Aralık 1948, s. 11.

74 İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 343, Ankara, 1951 s. 174; İGM, *İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No: 342, Ankara, 1952 s. 243; İGM, *İstatistik Yıllığı 1953*, Yayın No: 360, Ankara, 1953 s. 216.

75 “Dünya Şarapçılığı Karşısında Dünkü ve Bugünkü Ege Şarapçılığı”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 11, S. 244, Yıl: 11, 28 Şubat 1950, s. 18; Afyonkarahisar Milletvekili Ahmet Veziroğlu, TBMM’de 1950 yılı İşletmeler Bakanlığının bütçe görüşmeleri esnasında söz alıp bağcılıkta külleme hastalığına karşı ilaç olarak kullanılan kükürt hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre, daha kaliteli ve saf olması itibariyle Avrupa kükürtlerinin ülkede çiftçiler tarafından tercih edilmesi, Keçiborlu Kükürt İşletmesinin ürettiği kükürdün stok halinde beklemesi ve satılamamasına yol açtığından bu kükürtler zamanla bozulmuştur. Veziroğlu’nun açıklamaları için Bk. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplanı: 4, C. 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1258-1259.

76 Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Eylül 1949, Ticaret Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 77, Yıl: 7, Kasım 1949, s. 259.

77 1923 ile 1935 yılları arasında Almanya, ABD, Belçika, Hollanda, Fransa, İngiltere, İtalya, Mısır, Rusya gibi ülkelere çeşitli miktar ve tutarlarda üzüm satışı ayrıntıları için Bk. İGM, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 238.

TABLO: 1. Ege İktisadi Çevresi⁷⁸ Yaş Üzüm Üretimi ve Türkiye'de Kuru Üzüm İhracatı (1923-1935)

Yıllar	Üretim (Ton)	Kuru Üzüm İhracat Miktarı (Ton)	Kuru Üzüm İhracat Tutarı (Lira)
1923	33.600	32.999	10.562.000
1924	35.000	48.382	18.234.000
1925	30.000	23.819	10.999.000
1926	39.500	29.030	12.561.000
1927	48.000	18.914	7.604.000
1928	45.000	55.596	15.229.000
1929	51.000	47.750	9.931.000
1930	35.000	39.850	9.960.000
1931	30.000	30.140	10.769.000
1932	65.000	49.197	10.574.000
1933	55.000	45.639	6.908.000
1934	45.000	54.284	7.278.000
1935	70.000	76.423	10.497.000

Kaynak: İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 231, 286, 294;

İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 171;

İGM, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1938, s. 180, 251;

İGM, İstatistik Yıllığı 1939-1940, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 214.

Tablo 1'e göre, 1923'te 33.600 ton ile başlayan Ege iktisadi çevresi yaş üzüm üretimi 1935 yılına kadar inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. 1925 ile 1931 yıllarında 30.000 ton ile üretim en düşük düzeyde yer alırken, 1935 yılında 70.000 tonla en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Böylece 1923'ten 1935 yılına kadar olan süreçte yaş üzüm üretiminde %108,33 oranında bir artış kaydedilmiştir. Aynı yıllar arasında Türkiye'de kuru üzümün ihracat miktarı ve tutarlarına bakıldığında benzer şekilde istikrarsız bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. 1927 yılında 18.914 ton kuru üzüm ihracatından 7.604.000, 1928'de 55.596 ton ihracattan 15.229.000 ve 1935 yılında 76.423 ton ihracattan 10.497.000 liralık ülkeye bir döviz girdisi sağlanmıştır. İhracat tutarlarındaki istikrarsızlıkta bilhassa 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik Krizin 1932 yılı ve sonrasında ağırlığını artırması yüzünden üzüm fiyatlarının düşmesi etkili olmuştur.

Tablo 2'de 1936 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de bağ alanları ile üzüm üretimi ve ihracatı gösterilmiştir.

78 Ege iktisadi çevresi üzüm üretimi yapılan yerler: İzmir, Muğla, Denizli, Aydın, Manisa, Balıkesir merkez, Ayvalık, Edremit, Burhaniye, Sındırgı, Burdur, Afyon ve Kütahya merkez, Gediz, Simav, Uşak ilçeleri ile Isparta merkez, Eğirdir ve Uluborlu ilçeleridir.

TABLO: 2. Türkiye’de Bağ Alanları ve Üzüm Üretimi ile Kuru Üzüm İhracatı (1936-1950)

Yıllar	Bağ (Hektar)	Yaş Üzüm Üretim (Ton)	Kuru Üzüm İhracat Miktarı (Ton)	Kuru Üzüm İhracat Tutarı (Lira)
1936	344.998	937.810	66.051	10.199.000
1937	383.582	740.270	28.820	5.942.000
1938	374.588	977.373	82.973	14.329.000
1939	391.029	1.195.372	38.980	5.701.000
1940	387.209	941.961	29.933	4.407.000
1941	405.266	868.793	30.082	9.013.000
1942	427.748	945.636	20.094	12.185.000
1943	448.805	1.142.837	12.455	9.120.000
1944	472.269	1.355.928	41.990	29.103.000
1945	324.777	1.461.227	39.880	19.482.000
1946	534.102	1.592.227	60.323	36.312.000
1947	539.735	734.592	32.018	26.995.000
1948	535.669	1.331.488	39.921	28.427.000
1949	555.847	1.750.545	63.587	46.281.000
1950	561.119	1.399.337	79.916	58.158.000

Kaynak: İGM, İstatistik Yıllığı 1939-1940, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 285;

DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963, Yayın No: 464, Ankara, 1964, s. 8;

İGM, İstatistik Yıllığı 1948, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 422;

İGM, İstatistik Yıllığı 1949, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 311;

İGM, Türkiye İstatistik Yıllığı 1950, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 313;

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s. 196,198;

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2012, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 178, 180.

Tablo 2’ye göre, 1936 yılından 1950 yılına kadar olan dönemde bağ alanları ve yaş üzüm üretimi ile kuru üzüm ihracatında yıldan yıla inişli çıkışlı bir seyir takip edilmiştir. Buna rağmen 1936 yılında 344.998 hektar olan bağ arazisi miktarı 216.121 hektar artışla 1950’de 561.119 hektara; 937.810 ton olan yaş üzüm üretimi 461.527 ton artışla 1.399.337 tona; 66.051 ton olan kuru üzüm ihracatı 13.865 ton artışla 79.916 tona; 10.199.000 lira olan ihracat tutarı 47.959.000 lira artışla 58.158.000 liraya yükselmiştir. Böylece 1936 yılından 1950 yılına kadar olan süreçte, bağ alanlarında %62,64; yaş üzüm üretiminde %49,21; kuru üzüm ihracat miktarında %20,99 ve kuru üzüm ihracat tutarında %470, 23 oranında bir artış sağlanmıştır.

1.1. Üzüm Üreticilerine Yapılan Mali Destekler ve Kooperatifleşme Yönünde Örgütlenmeler

Cumhuriyet hükümetleri üzüm yetiştiricilerinin üretim ve satışını arttırmaları için her türlü desteği vermeyi ihmal etmemiştir. Buna ilave olarak doğal afetler yüzünden mahsulleri zarara uğrayan çiftçilerin borçlarını erteleme hususunda da desteğini esirgememiştir. 1939'da yağan şiddetli dolu yüzünden üzüm mahsulleri zarara uğramış ve yıllardır devam eden fiyat düşüklüğü sebebiyle Ziraat Bankasına olan borçlarını ödeyemeyecek duruma düşen Ören, Kemalpaşa, Dereköy, Yukarı ve Aşağı Kızılcı, Yeşil Parsa, Özlü Ulucak ve Ansızca Tarım Kredi Kooperatifi ortaklarının 117.071,41 liralık borcu, 21 Ekim 1940 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında 10 yıllık taksit halinde tecil edilmiştir.⁷⁹

Borçların tecil edilmesinin yanı sıra şaraplık üzüm bağı yetiştirenlere de kredi desteği sağlamıştır. 16 Haziran 1947 tarih ve 5089 sayılı *Şaraplık Üzüm Bağı Yetiştireceklere Yapılacak İkras Hakkındaki Kanun* ile Tekel Genel Müdürlüğüne belirtilecek cinslerde şaraplık üzüm bağı yetiştireceklere en çok %3 faiz ve yıllık miktarı 250.000 lirayı geçmemek üzere on yıl süre ile 2.500.000 liraya kadar borç para verilebilmiştir.⁸⁰

1.1.1. Manisa Bağcılar Bankası

Bu dönemde bağcılığın verimli bir şekilde yürütülmesinde gerekli finansman desteğini sağlamak için Bankacılık çalışmaları da yapılmıştır. Türkiye'nin üzüm yetiştiren önemli merkezlerinde biri olan Manisa'da bağcılara yardım amacıyla çevrenin ileri gelenleri ve çiftçiler tarafından 1917 yılında kurulan Bağcılar Bankasının müdürlüğünü 1927 yılı başlarında Manisa Borsası Reisliğini de yapan Kenan Beyin yürüttüğü bilinmektedir. 1928 yılında faaliyette bulunan bankalar arasında, sermaye itibarıyla sıralama yapıldığında, Manisa Bağcılar Bankası'nın 31 banka arasında 14. sırada yer aldığı görülmektedir. Bu sıralama bankanın sermaye bakımından yeterli seviyede olduğu anlamına gelmemiş, hükümetten kredi beklentisi içerisine girilmiştir. Buna rağmen, Cumhuriyet'in ilanından sonra bankanın kısıtlı imkânlarla, kâr elde ettiği görülmektedir. 1925'de 10.546, 1926'da 9.297, 1927'de 27.813, 1928'de 38.471, 1929'da da 29.413 lira bankanın kârı olarak tespit edilmiştir. Bankanın 1924 yılında itibarî sermayesi 150.000, tahsil sermayesi 92.000 liradır. 1927 yılına gelindiğinde itibari sermayesini 300.000 liraya yükselten bankanın, 1929 yılında tahsil sermayesini de 195.000 liraya yükselttiği görülmektedir. 1923-1927 yılları arasında tarım kredi kullanımı 95.000 ile 164.000, ticari kredi kullanımı ise 67.000

79 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 92-99-17, Tarih: 21.10.1940.

80 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 29, 16.06.1947, s. 729; *Resmî Gazete*, Sayı No: 6638, 21 Haziran 1947.

ile 3.572.000 lira arasında gerçekleştirilmiştir. 1931-1932 yıllarında bankanın müdürlüğüne devam eden Kenan Bey'in aynı zamanda 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası il başkanlığı görevini de yerine getirdiği bilinmektedir.⁸¹

Bir muhasebeci, bir veznedar ve altı memurdan oluşan bankanın ortak sayısı zamanla üç binin üzerine çıkmış, bağcılarca teşkil edilen üyeleri ise bir idare meclisine bağlı olarak faaliyetini sürdürmüştür. Manisa Bağcılar Bankası, üreticiye değişen rakamlarda kredi açmış, Bankalar Kanunu'na göre sermayesinin %20'sine kadar halka borç verme imkânı tanımıştır. Kredi müracaatında bulunan çiftçiler, tarla ve mahsulü hakkında ayrıntılı bir beyanname vererek bankanın idare meclisi tarafından ürünlerinin yerinde tespit edilip değerlendirilmesi ve duruma göre kredi tahsis edilmesi sürecine dâhil edilmiştir. Ayrıca banka, piyasanın uygun olmadığı durumlarda üreticiye kolaylık sağlaması bakımından malını depolarına almıştır.⁸²

1.1.2. Üzüm Müstahsilleri Kooperatifleri

Bağcılar Bankasının faaliyetini sürdürdüğü bir dönemde üzüm müstahsilleri kooperatifinin kurulması çalışmaları da yürütülmüştür. Manisa tüccarlarından Çivici Osman Bey Oğlu Murat Bey ve arkadaşları tarafından 30 yıl süre ile teşkiline başlanan *Manisa Üzüm Müstahsilleri Kooperatif Ortaklığına* ait sözleşme, 6 Mart 1929'da Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır.⁸³

Benzer şekilde ortaklığa girenlerin mallarını ham ve işlenmiş olarak satmak ve üretimde bulunmak üzere otuz yıl süre ile kurulmasına başlanan *Alaşehir Üzüm Müstahsilleri Kooperatifinin* sözleşmesi, 7 Haziran 1931 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.⁸⁴

Yine üzüm yetiştiricileri tarafından ortaklarının ürünlerini ham ve işlenmiş olarak alıp satmak ve ortaklığa yararlı işlerde bulunmak amacıyla tesisine başlanan *Salihli Üzüm Müstahsilleri Kooperatifinin* sözleşmesi ise 1 Haziran 1933 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında onaylanmıştır.⁸⁵

81 Bilgi, *a.g.m.*, s. 124-128.

82 Cafer, *a.g.m.*, s. 15.

83 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 2-17-9, Tarih: 06.03.1929.

84 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 20-39-1, Tarih: 07.06.1931; İzmir çevresindeki terk edilmiş bağ ve zeytinliklerin yok olmasını önlemek maksadıyla bunlardan işlenmemiş olanların dört yıl süresince mahsul verecek dereceye getirildikten sonra imar edenlere satılması hakkındaki 4 Ekim 1931 tarih ve 11833 sayılı Kararname için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 23-69-15, Tarih: 04.10.1931.

85 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 37-41-19, Tarih: 01.06.1933; İzmir Milletvekili Halil Bey, 1932 yılı bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı bir konuşmada, bağcılığın ikinci yılında aşılınıp üçüncü yılında mahsul vermeye başlamasının, tarım alanlarında büyük bir servete kavuşulabileceğinin önünü açabileceğini ileri sürmüştür. Halil Bey'in bu ifadelerinin ayrıntıları için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 66. Birleşim, 20.06.1932, s. 192.

1.1.3. Tariş Üzüm Kurumu

Türkiye'de 1929 *Dünya Ekonomik Krizinin* yol açtığı fiyat düşüklüğünü önlemek ve üzüm üreticisinin içinde bulunduğu güç durumu atlatmak amacıyla örgütlenmeye gidilerek Ekonomi Bakanlığının emriyle Ziraat ve İş Bankalarının 19 Eylül 1935'te *Tariş Üzüm Kurumu* teşkil edilmiştir. 1 milyon lira ile kurulan şirketin sermayesinin yarısı Ziraat Bankası yarısı da İş Bankası tarafından karşılanmış, yöneticiliğine Sinop Milletvekili İsmail Hakkı Veral getirilmiştir. Veral, Celal Bayar tarafından Üzüm Kurumunu teşkil etmekle görevlendirildiği esnada Ekonomi Bakanlığında İç Ticaret Genel Müdürü görevini sürdürmektedir. TARIŞ adı o yıllarda Tarım Bankası da denilen Ziraat Bankasının "Tar" ı ile İş Bankasının "İş" inin birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Üzüm Kurumunun yapacağı çalışmalar şu şekilde belirlenmiştir.⁸⁶

1. Öncelikle dengesiz durumdaki piyasaları istikrarlı hale getirmek için ivedi müdahalelerde bulunmak,
2. Piyasalardan satın alınan üzümleri depolayarak yeni müşterilere satmak,
3. Fiyat dalgalanmalarının yaşanacağı zamanlarda alımlarda bulunarak piyasaların kontrolünü elinde tutmak.

Kurumun piyasaya girerek ilk etapta alımlarda bulunması iç fiyat istikrarsızlığını önlemiştir. Akabinde üzüm satışını örgütlemek ve dış pazar bulma konusunda yapılan çalışmalarla da ihracat geliri 3 milyon lira artırılmıştır. Ayrıca Almanya, Finlandiya gibi ülkelerde yeni müşteriler bulunup Sovyet pazarına girilmiş, Londra, Liverpool, Hamburg ve Viyana'da satış merkezleri teşkil edilmiştir.⁸⁷

19 Eylül 1935'te kurulan Üzüm Kurumu, 28 Şubat 1936 tarihine gelindiğinde limitet şirkete, 19 Mayıs 1938'de de anonim şirkete dönüştürülmüştür. Üzüm alma, işleme ve bunları yurt içi ve dışında pazarlama işleriyle meşgul olmak amacıyla Ankara'da 50 yılı süre ve 1 milyon lira sermaye ile teşkiline başlanan *Türkiye İş ve Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankaları Üzüm Kurumu Anonim Şirketinin* sözleşmesi, 21 Nisan 1938 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında onaylanmıştır.⁸⁸

1937 yılı başında Satış Kooperatifleri Birliklerinin kuruluşu hükümetçe onaylanıp İzmir'de Satış Kooperatifleri Birliğinin teşkil edilmesiyle Tariş yöneticisi İsmail Hakkı Veral Üzüm Kurumunun yanı sıra 7 Ağustos 1937'de *İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin* müdürlüğüne getirilmiştir. Bu aşamadan sonra Kurum ve Birlik birçok ortak çalışma yapmıştır. Bilhassa Birliğin ihracat görevini üstlenen Kurum, zamanla muhasebe, muhabere, yayın,

86 Uyar, *a.g.m.*, s. 204.

87 Uyar, *a.g.m.*, s. 204-206.

88 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-34-8, Tarih: 21.04.1938.

ambalaj, işletme ve depo hizmetlerini de yerine getirmiştir. 1938 yılında *Türkiye İş ve Ziraat Bankaları Üzüm Kurumu Limited Şirketi*, *Türkiye İş ve Ziraat Bankaları Üzüm Kurumu Anonim Şirketine* dönüştürüldüğünde Kurumun iki büyük ortağına üç küçük ortak daha katılmıştır. *İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği*ni koruyarak gelişimini sağlamak amacıyla Birliği ve Üzüm Kurumunu tek yönetim altında tutan Hükümet, 10 Şubat 1939'da bu iki teşekkülün idare ve faaliyetlerini birbirinden ayırarak TARIŞ adını Birliğe bırakmıştır. İsmail Hakkı Veral, bu tarihte Birliğin müdürlüğünden ayrılmış ancak Üzüm Kurumu müdürlüğü görevini yerine getirmeyi sürdürmüştür. Üzüm Kurumu Yönetim Kurulu da 30 Haziran 1939 tarihinde toplanarak tasfiye kararı almıştır. Böylece örgütsüz durumda bulunan üreticinin korunmasını Birlikler kuruluncaya değin sürdüren Üzüm Kurumu, Birliğin güçlenmesine kadar da olan süreçte de ortak çalışmalar yürütmüştür. Bu geçiş döneminde tarihsel misyonunu tamamlayan Kurum, TARIŞ'ın isim babası ve Birliğe sağladığı katkılarla önemli bir işlevi yerine getirmiştir.⁸⁹

1.1.4. İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

Türkiye'de üzüm üretimi ve ticaretinin artırılmasında tarım satış kooperatiflerinin de etkisi olduğu bilinmektedir. 2834 sayılı *Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkındaki Kanun*'a bağlı olarak 28 Haziran 1937'de *İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği* teşkil edilmiştir.⁹⁰ İlk olarak incir ve üzümü bünyesine alan Birlik, 1939'da pamuğu 1942-1943 yıllarında yeniden kurduğu beş yeni zeytinyağı kooperatifi ile zeytinyağını da ana ürünleri arasına almıştır.⁹¹

*İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği*nin 1937-1938 yılı başlarında kooperatif sayısı 16, ortak sayısı 3.386 ve ortak üzüm taahhüdü 3.647.650 kg iken, bu rakam 1942-1943 yılında kooperatif sayısında 31, ortak sayısında 21.768 ve ortak üzüm taahhüdünde 20.015.660 kg'a çıkarılmıştır. Ayrıca Birliğin fabrika ve depolarından meydana gelen gayrimenkullerinin 2.228.872 lira olarak belirlenen değeri, içinde bulunulan şartlar gereği daha da artmıştır. Bunun yanı sıra 1942 yılı itibarıyla Birliğin 19.491.952 liralık iş hacmine karşı yapılan masraf tutarı 196.451 lira olarak tespit edilmiştir.⁹²

1945 yılına gelindiğinde İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 37 kooperatifi 30.000'e yakın ortağı ve 40 milyon liralık iş hacmi ile

89 Uyar, *a.g.m.*, s. 207-208.

90 2834 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 15, 21.10.1935, s. 757-761; *Resmî Gazete*, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935.

91 Haluk Sözen, "İzmir Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1951, s. 147.

92 "İzmir İncir ve Üzüm Satış Kooperatifleri Birliği Bir Senede Neler Yaptı?", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 44, 48.

ülke içerisinde güçlü bir konuma yükselmiştir.⁹³ Türkiye'de üreticiyi korumak amacıyla kurulan tarım satış kooperatiflerinin sayısı 1946 yılının Temmuz ayında 80'e ulaşırken, 37 şubesi, 31.656 ortağı ve 5.206.000 lira sermayesi ile incir, üzüm satış kooperatifleri ilk sırada yer almıştır.⁹⁴

Ticaret Bakanlığından verilen direktif doğrultusunda tahsis edilen sermaye ve Ziraat Bankası tarafından açılan kredilerle 1943-1944 yılı üzüm piyasasına müdahale sonucunda meydana gelen 287.007,82 liralık zararın, İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine ödenmesi için 16 Nisan 1945'te K/583 sayılı Karar yürürlüğe konulmuştur.⁹⁵

İncir, üzüm, pamuk ve zeytinyağı üzerine çalışan Birlik, son genel heyet toplantısını 18 Ağustos 1948 tarihinde yaparak genel kurulca verilen karar ve bakanlık talimatına dayanarak statüsünün 64. maddesi hükmü gereğince mahsul türleri itibarıyla dört ayrı birliğe ayrılmıştır. İncir Birliği, Haziran 1950, üzüm, pamuk ve zeytinyağı birlikleri de Aralık 1950'de birinci genel kurul toplantılarını yaparak ayrı tüzel kişilik halinde hizmetlerini sürdürmüştür.⁹⁶

Tablo 3'te İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği bünyesinde faaliyet gösteren kooperatiflerin sayısı, ortağı ve sermayesi gösterilmiştir.

93 A. Hayri Alp, "İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine Yapılan Hücumlar", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 133, Yıl: 6, 6 Temmuz 1945, s. 7.

94 *Köy Postası* S. 28, Yıl: Temmuz 1946, s. 5; Sözen, a.g.m., s. 147; Yurtoğlu, a.g.e., s. 93; Nadir Yurtoğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Üretimi ve Ticaretiyle Dünya da En Önde Yer Alan Mahsulü: Fındık (1923-1950), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5, S. 18, Yıl: 2018, s. 197; Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, 1945 yılının 7 aylık bütçe görüşmeleri esnasında TBMM kürsüsünden söz alarak yanlış bir uygulamayı dile getirmiştir. Bu uygulamaya göre, 1944 yılının yaz mevsiminde Manisa bölgesinde, bağcılık için gerekli göztaşı, kükürt, macun, gibi maddelerin fiyatlarının tespiti için birkaç Bakanlığın birleşmemesi ve depolarda hazır duran ilaçların halka satılamaması yüzünden bağlarda hastalıklar tahribata yol açmıştır. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 58. Birleşim, 21.05.1945, s. 224; Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, 1946 yılı bütçe görüşmeleri esnasında da 1945 yılında üzümün üretici tarafından ne kadar mal edildiği düşünülmeden devletin fiyat belirlemesinin üreticileri zarara soktuğunu, buna karşılık imalatçı ve toptancının, kârı hesap edilerek korunduğunu ileri sürmüştür. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 12. Birleşim, 17.12.1945, s. 115.

95 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 108-22-17, Tarih: 16.04.1945; İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine yapılacak ödemenin Milli Korunma Kanunu'nun 27. maddesi uyarınca ayrılan fondan karşılanması kararlaştırılmıştır. 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun 27. maddesi için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 21, 18.01.1940, s. 170; *Resmî Gazete*, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940.

96 Sözen, a.g.m., s. 147.

Tablo: 3. İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (1937-1948)

Tarih	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Taahhüt Edilen Sermaye (TL)	Ödenen Sermaye (TL)
1937-1938	15	3.836	-	-
30.04.1938	15	7.927	1.371.050	59.402
30.04.1939	17	7.985	1.419.900	119.934
30.04.1940	24	11.979	2.033.580	159.661
30.04.1941	27	16.587	2.868.000	304.542
30.04.1942	31	21.768	3.527.150	629.179
30.04.1943	36	23.837	3.789.550	1.083.956
30.04.1944	37	28.517	4.403.200	1.643.357
30.04.1945	37	30.284	5.051.900	1.952.866
30.04.1946	37	31.656	5.206.000	2.148.168
30.04.1947	37	34.225	5.473.200	2.507.870
30.04.1948	38	35.785	5.848.050	2.815.712

Kaynak: Sözen, a.g.m., s. 147.

Tablo 3'e göre, 15 kooperatif ve 3.836 ortak sayısı ile 1937-1938 yılında İzmir İncir ve Üzüm Satış Kooperatifleri Birliği faaliyetine başlamıştır. 30 Nisan 1938'de yine 15 olan kooperatif sayısı 23 artışla 30 Nisan 1948'de 38'e; 7.927 olan ortak sayısı 27.858 artışla 35.785'e; 1.371.050 lira olan taahhüt edilen sermaye miktarı 4.477.000 lira artışla 5.848.050 liraya; 59.402 lira olan ödenen sermaye 2.756.310 lira artışla 2.815.712 liraya yükselmiştir.

Böylece 1938'den 1948 yılına kadar olan dönemde kooperatif sayısında %153,33; ortak sayısında %351,44; taahhüt edilen sermayede %326,53; ödenen sermayede %4.640,09 oranında bir artış kaydedilmiştir.

2. DP Dönemi'nde Türkiye'de Üzüm Üretimi ve Ticareti (1950-1960)

DP'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelişi Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcıyla değişim ve dönüşümün önünü açmıştır. Bu değişimin ilk adımını adı geçen partinin devletçilik anlayışından vazgeçerek özel girişime dayalı liberal bir ekonomi politikasını izlemesi teşkil etmektedir.⁹⁷ Başbakan Adnan Menderes'in 29 Mayıs 1950 tarihinde TBMM'de açıkladığı ilk hükümet programına göre: devlet işletmeciliği halk menfaatini ilgilendiren veya özel teşebbüs tarafından ele alınamayan alanlara kaydırılacaktır. Özel teşebbüsün faaliyet alanı mümkün olduğu ölçüde genişletilecek, bir kısım devlet teşebbüsleri sırası ve yeri geldikçe özel teşebbüse devredilecektir.⁹⁸

97 Behcet Cemal, "Buhranlardan Kurtulma Çareleri", *Dünya*, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057; Hazım Atıf Kuyucak, "Yeni Hükümetin Takip Edeceği İktisadi Program ve Hususi Teşebbüs", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 258, Yıl: 11, s. 6.

98 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, Cilt: 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 9270; *Zafer*, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 394; İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 215-216; Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*, Kültür Ofset Limited Şirketi Yayınları, Ankara, 1991, s. 7.

Cumhuriyetin ilk döneminde olduğu gibi DP Dönemi'nde de üzüm yetiştiriciliği ve ihracatına önem verilerek üzümlerin dört grup halinde tüketildiği gözlemlenmektedir.⁹⁹

1. Sofralık Üzümler: Bu tür üzümler, kabuğu ince, çekirdeği az, uzun süre tüketilmeye dayanıklı, tatlı ve gösterişlidir. Marmara Bölgesinde Çavuş, Hafız Ali ve Müşküle; Ege Bölgesinde ise Razakı ve Şamparmağı üzümleri başta gelmiştir.

2. Kurutmalık Üzümler: Yazları sıcak ve yağışsız bölgelerde yetişen, tatlı, etli ve erken olgunlaşabilen çekirdekli veya çekirdeksiz üzümlerden kurutmalık olarak yararlanılmıştır. Ege'nin çekirdeksiz Sultaniye ve Razakı; Orta Anadolu'nun Dimrit, Gaziantep'in Sırtıkara ve Dımışkı, Malatya'nın Besni (Bamba), Nevşehir'in Parmak üzümleri en iyi kurutulabilen cinsler arasında yer almıştır.

3. Şaraplık Üzümler: Kalın veya ince kabuklu ve sıralı oldukları gibi bünyelerinde şarabın türlü kimyasal maddelerinin uygun oran ve özellikte meydana gelmesine yetecek şekilde çeşitlerden ibarettir. Bu durumda üzümlerin cins, görünüş ve lezzetinden ziyade şarap unsurlarını meydana getirme bakımından elverişliliği ön planda yer aldığından şaraplık üzümler çoğunlukla kurutma ve sofralık özelliği taşımamıştır. Trakya'nın Papazkarası, Egenin Misket ve Bordo, Ürgüp'ün Emir, Ankara'nın Kalecik Kara ve Beyaz üzümleri, Çubuk ve Bilecik'in Beylerce, Elazığ'ın Öküzgözü, Gaziantep'in Sırtıkara ve Dökülgen, Kilis'in Horoz Karası, Tokat'ın Narince üzümleri şarap üretilen belli başlı türler arasında göze çarpmaktadır.

4. Sıralık Üzümler: Pekmez üretiminde kullanıldığı için pekmez üzümleri de denilen bu türlerin beyaz ve siyah renkte, kalın kabuklu ve bol sıralı özelliği bulunup birçok cinsi de yer almıştır. Türkiye'de üretilen yaş üzümlerin takriben üçte biri kurutulurken, üçte biri pekmez vs. imalatında kullanılmış, kalanın %3'ü şarap üretimine, büyük bir kısmı ise yaş ve sofralık olarak tahsis edilmiştir.

Bu dönemde Türkiye'de tütün, üç numaralı ihracat maddesi olan üzüm takip etmiştir. 1950 yılı üretimi olan 60.000 ton tamamıyla satılmış, bir yıl öncesinden de ihraç edilen 20.333 tonluk stokunda bu satışa dâhil edilmesiyle toplam satış rakamı 80.333 tona ulaşmıştır. Üzüm satışının yapıldığı ülkeler ise sırayla İngiltere, B. Almanya, Hollanda, İsveç, İrlanda, Fransa, Mısır, İtalya, Suriye ve Avusturya olmuştur.¹⁰⁰

Türkiye'de bir yandan dış ülkelere üzüm ihraç edilirken öbür yandan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının geçici uygulanması ile ilgili

99 Üzümleri "Üzüm", s. 123-126.

100 *İktisadi Yürüyüş*, C. 12, S. 281, Yıl: 12, 20 Eylül 1951, s. 123; 1952 yılı yeni mahsul kuru üzümlerin alivire satışlarının FOB ve net rayiç fiyatları hakkında bilgi almak için Bk. Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1952, Ticaret Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, S. 109, Yıl: 10, Temmuz 1952, s. 218.

21 Nisan 1951 tarihli Torquay (İngiltere) Protokolünü, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına imzalaması için Birleşmiş Milletler nezdindeki Daimî Delege Başkanı Büyük Elçi Selim Sarper'e yetki verilmiştir. Bu yetkinin 28 Eylül 1950 ilâ 21 Nisan 1951 tarihleri arasında Torquay'da cereyan eden tarife müzakereleri neticesinde düzenlenen Türkiye taviz listesinin Torquay Protokolü hükümleriyle birlikte uygulanması, 23 Ağustos 1951 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.¹⁰¹

Türkiye'de Uluslararası Gümrük Tarifeleri Anlaşması uygulaması, 1 Ekim 1951 tarih ve 7920 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 13561 sayılı Karar ile 17 Ekim 1951 tarihinden itibaren yürürlüğe giren değişiklikle gerçekleşmiştir. Buna göre başlıca ihraç maddelerinden olan üzümün durumu şöyledir: Birçok ülkede Korint ve Sultaniye üzümleri arasında Korint lehine var olan gümrük vergisi farkları giderilmiştir. Ayrıca, Avusturya, Belçika, Hollanda, Çekoslovakya, Fransa, İtalya, Amerika ve Hindistan tarifelerini indirmiş, İngiltere ise vergiyi artırmama taahhüdünde bulunmuştur.¹⁰²

Bu arada 28 Eylül 1951'de Belçika'nın Hoeilaart (Brabant) şehrinde toplanacak *Uluslararası Üzüm Kongresine* Türk Hükümetini temsilen Brüksel Ticaret Ataşesinin katılması, 14 Ağustos 1951 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.¹⁰³

DP Dönemi'nde bir yandan Belçika'da yapılacak Üzüm Kongresine temsilci görevlendirilirken, öbür yandan çekirdeksiz kuru üzüm ihracatına devam etmiştir. 1951-1952 yılında 42.000 ton çekirdeksiz kuru üzüm ihracatı karşılığında ülkeye 23 milyon liralık bir gelir temin edilirken, 1952-1953 döneminde 37.000 ton ihracattan 26 milyon lira ve 1953-1954'te de 43.000 ton ihracattan 36 milyon liralık bir döviz girdisi sağlanmıştır.¹⁰⁴

Çekirdeksiz kuru üzüm ihracatının artışında bağ alanlarının artışı da etkili olmuştur. 1952 yılı itibariyle Türkiye'de bağ alanları toplamı 65 milyon dönüme yaklaşmıştır. Aynı yılda İç Anadolu Bölgesinin 26.121.700 dönüm bağ alanından 437.337 ton; Ege Bölgesinde 10.031.400 dönümden 396.189 ton; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 19.537.800 dönümden 380.143 ton; Akdeniz Bölgesinde 3.233.900 dönümden 243.360 ton; Trakya ve Marmara Bölgesinde

101 *Resmî Gazete*, Sayı No: 7920, 1 Ekim 1951; Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 1953 yılı bütçe görüşmeleri esnasında TBMM'de yaptığı konuşmada, 1950 ve daha önceki yıllarda başta üzüm, incir, tütün ve fındık gibi yarı lüks ve sürümü güç maddelerden oluşan ihracatın 1952 yılından itibaren hububat, pamuk, genel maddeler ve stratejik madenler gibi asli maddelerle ön plana geçmeye başladığını, bunun da ülke ekonomisinin geliştirilerek istikrarın artırılması yönünde önemli bir gelişme olarak kaydedilmesi gerektiğini belirtmiştir. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 307-308; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, S. Sayısı: 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 8; Benzer ifadeler için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, S. Sayısı: 59, TBMM Matbaası, Ankara, 1956, s. 34; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 40. Birleşim, 19.02.1958, s. 193.

102 "Torquay'da Elde Edilen Tavizler", *Türk Ekonomisi*, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 335.

103 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 126-63-3, Tarih: 14.08.1951.

104 *Aydın Tarihi*, Sayı No: 254, Yıl: Ocak 1955, s. 6.

5.078.000 dönümden 157.324 ton; Karadeniz Bölgesinde 566.000 dönümden 11.954 ton ve Doğu Anadolu Bölgesinden 360.900 dönümden 7.201 ton üzüm elde edilmiştir.¹⁰⁵

Bağ alanlarının artışında ise asma yetiştiriciliğinde yaşanan gelişmelerin etkili olduğu görülmektedir. 1950 ile 1954 yılları arasında toplamda 12.702.766 adet Amerikan asma, 278.800 aşılı asma ve 888.150 yerli asma yetiştirilerek üretime dâhil edilmiştir.¹⁰⁶

Asma yetiştiriciliğine önem verildiği bir süreçte İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine 1949-1950 ve 1950-1951 yıllarında yaptırılan üzüm müdahale alımlarından ortaya çıkan zararın Ticaret Ofisinin tahakkuk etmiş ve edecek kârlarından kapatılması hakkındaki K/902 sayılı Kararın yürürlüğe konulması, 10 Ağustos 1953 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.¹⁰⁷

Aynı yılda köylerde kurulacak toplu bağ ve meyvelikler için Tarım Bakanlığı bütçesinden 35.000 liralık bir ödenek tahsis edilmiştir.¹⁰⁸ 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959 ve 1960 yıllarında bu rakam 65.000 liraya çıkarılmıştır.¹⁰⁹

Ayrıca, ambalajlık mukavva kutuların Tarife Kanununun 28. maddesi hükmüne göre yapılan %156 oranındaki zamdan istisnası hakkındaki kararnameye mukavva kelimesinden sonra üzüm kelimesinin ilavesi, 25 Ocak 1954 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.¹¹⁰

Bu arada rekabet içerisinde bulunan üzüm ihracatçısı ülkelerin devlet yardımı, para değerini düşürme ve normal rekabet şartlarını ihlal eden uygulamaları yüzünden satış imkânları zorlaşan çekirdeksiz kuru üzümün dış pazarlardaki şartlara uyumunu sağlama zarureti hâsıl olmuştur. Bunun için 1954-1955 ihracat dönemine mahsus olmak kaydıyla Milli Korunma Kanunu'nun 27 ve 29. maddelerine dayanarak Ziraat Bankasınca ihdas olunan Tevzin Fonundan verilecek fiyat farkları belirlenmiştir. Buna göre 9 numaralı

105 Üzümeri "Üzüm", s. 126.

106 DP, Kalkınan Türkiye, Desen Matbaası, Ankara, 1954, s. 13.

107 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 133-65-12, Tarih: 10.08.1953.

108 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 18.02.1954, s. 398; Türkiye Köylü Partisi adına 1954 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, üzümün fiyatı 1949 yılında 87 kuruş iken, 1950'de 68, 1951'de 87, 1952'de 73 ve son primli hali ile 61 kuruşta kalmıştır diyerek Kore Savaşı konjonktüründen iyi bir fiyat politikasının belirlenememesi yüzünden yararlanılmadığını ileri sürmüştür. Türk'ün bu ifadeleri için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 45. Birleşim, 18.02.1954, s. 552.

109 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 5, 18.02.1955, s. 366; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, s. 386; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 20.02.1957, s. 441; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, s. 417; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, s. 372; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 19.02.1960, s. 366; Kurucu Meclis (KM), *Tutanak Dergisi*, Gider Bütçeleri, 20.02.1961, s. 345.

110 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 134-114-7, Tarih: 25.01.1954; 8 Haziran 1929 tarih ve 1499 sayılı *Gümrük Tarife Kanunu* hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 7, 08.06.1929, s. 823-923; *Resmî Gazete*, Sayı No: 1230, 1 Temmuz 1929.

üzümün her bir kilogram olarak serbest dolar karşılığı ihracı 18 kuruş; sterlin ve EPU paraları karşılığı ihracı 16 kuruş; Diğer Kliring Anlaşma paraları karşılığı ihracı 12 kuruş olarak tespit edilmiştir. Çekirdeksiz kuru üzümün daha yukarı ve aşağı numaraları arasındaki farklar her bir numara için %10 itibar olunmuştur. Natürel ince standart ve hususi tip üzümler de yukarıda yazılı normal standart tip ve numaralara göre fiyat farkı almıştır.¹¹¹

Türkiye’de bir yandan çekirdeksiz kuru üzümün dış piyasa fiyatları tespit edilirken öbür yandan meyve ticaretinde gelişmeler yaşanmıştır. 1955, 1956 ve 1957 yıllarında meyve ihracatında artışlar görülmüş, Avrupa piyasalarında Batı Almanya, İngiltere ve Avusturya gibi ülkelerde Türk üzüm ve kavunları tanıtılmıştır. Ayrıca uzun süreden beri piyasalarda başarıyla tutunmuş İtalya, İspanya, Yunanistan ve Bulgar üzümleri karşısında Türk üzümleri daha iyi bir fiyatla müşteriye ulaşmıştır. Bu bakımdan esaslı bir ihraç maddesi haline gelen Türk üzümlerinin 1958 yılında İskandinav memleketlerine de satışı program kapsamına alınmıştır.¹¹²

Yaş Müşküle Üzümlü olmak üzere 1955 yılında Almanya’ya yapılan 95 ton satıştan 95.000 mark, 1956’da da 609 ton satıştan 609.000 mark gelir elde edilmiştir. Aynı yılda yine Müşküle Üzümlü olmak üzere Avusturya’ya yapılan 261 ton ihracattan 2.610.000 şilin; İngiltere’ye gerçekleştirilen 18 ton ihracattan 28.000 sterlin döviz sağlanmıştır. Buna ilave olarak İngiltere’ye 50 ton Sultaniye ve 50 ton Razakı Üzümlü ihracatından ülkeye 160.000 sterlin gelir kazandırılmıştır. 1957 yılına gelindiğinde yurt dışına üzüm satış işlemlerine devam edilmiştir. Müşküle Üzümlü olmak üzere Almanya’ya 1.504 ton satıştan 1.500.000 mark; Avusturya’ya 305 ton satıştan 3.150.000 şilin; İngiltere’ye 184 ton satıştan 294.400 sterlin gelir temin edilmiştir. Yine Sultaniye Üzümlü olmak üzere İngiltere’ye 150 ton satıştan 240.000 sterlin; Almanya’ya 30 ton satıştan 30.000 mark; Avusturya’ya 20.000 ton satıştan 200.000 şilin gelir sağlanmıştır.¹¹³

1 Eylül 1956’dan 31 Ocak 1957 tarihine kadar devam eden ihraç sezonu sürecince 32 ülkeye İzmir limanından 39.295.510 lira değerinde 46 milyon

111 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 136-53-13, Tarih: 23.06.1954; Maliye Bakanı Hasan Polatkan’ın, 1957 yılı bütçe görüşmeleri esnasında verdiği bilgilere göre: hava şartlarının uygun gitmemesi yüzünden hububat üretiminde meydana gelen azalma, üzüm, incir, tütün, fındık ve pamuk gibi diğer tarım ürünlerinden telafi edilerek genel üretimdeki artış hızı 1956 yılında da sürmüştür. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 297.

112 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem:11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, s. 355; Üzüm ihracatının artırılmasında bağ alanlarının hektar bazında artışı da etkili olmuştur. 1938 yılında 374.600 hektar olan üzüm bağları sahası 1951’de 593.500 hektara, 1957’de ise 743.000 hektara yükselmiştir. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, S. Sayısı: 41, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 403.

113 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, s. 356; Cemil Sait Barlas 1961 yılı bütçe görüşmeleri esnasında söz alarak üzüm ve incir gibi mahsullerin vergisin ne kadar kârdan alınırsa alınsın bunun piyasalara yansıtacağını ve bu gibi maddelerin dış piyasalara satışının zorlaşacağını bildirmiştir. KM, *Tutanak Dergisi*, 2. Birleşim, 20.02.1961, s. 56.

469.619 kg çekirdeksiz kuru üzüm ihraç edilmiştir. 1955-1956 ihraç mevsiminde dış ülkelere satılan çekirdeksiz üzüm miktarı 16.325.597 kg, tutarı ise 12.441.767 lira olmuştur.¹¹⁴

Çekirdeksiz üzüm ihracatının artışında üretime uygun şartların elverişliliği de etkili görülmektedir. Amerikalılar Kaliforniya'da bütün çabalarına rağmen Ege üzümleri özelliğine sahip bir türü üretememiştir. Bu bakımdan tarım mahsullerinde rekabet edebilecek durumda olanlar her ülkede kolay kolay yetiştirilememiştir. Bu da Türk ürünlerine dünya pazarlarında rağbet edilmesine imkân tanımıştır. Ayrıca nüfusun çoğunluğunu teşkil eden çiftçi ailelerinin, yüzyılların deneyimleriyle yetişerek pratik bilgilerle donatılması, üretime ayrı bir değer katılmasına yol açmıştır.¹¹⁵

Tablo 4'te 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye'de bağ alanları ve üzüm üretimi gösterilmiştir.

TABLO: 4. DP Dönemi'nde Bağ Alanları ve Üzüm Üretimi (1950-1960)

Yıllar	Bağ (Hektar)	Üretim (Ton)
1950	561.119	1.399.337
1951	593.452	1.386.197
1952	649.042	1.633.503
1953	671.036	2.000.268
1954	689.877	2.247.784
1955	707.309	1.895.164
1956	728.115	2.605.777
1957	742.963	2.009.592
1958	710.262	2.991.688
1959	769.729	3.224.545
1960	757.120	2.775.200

Kaynak: İGM, 1959 Yılı İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 219;

DİE, İstatistik Yıllığı 1960-1962, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 212;

DİE, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 490, Ankara, 1963, s. 200;

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965, Ankara, 1965, s. 222;

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 132-133;

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara, 1996, s. 112;

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s. 196, 198;

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara, 2003, s. 192, 194;

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, Yayın No: 3114, Ankara, 2007, s. 205, 207;

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, Yayın No: 3890, Ankara 2012, s. 194, 196.

114 *Aydın Tarihi*, Sayı No: 279, Yıl: Şubat 1957, s. 8; Tekirdağ'da üretilen üzümlerin değerlendirilmesi hakkında *Tekirdağ Bağcılar ve Meyveciler Derneği Başkanlığı* tarafından yüksek makamlara sunulup 3332 sayılı ile Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine takdim edilen 28 Mayıs 1956 tarihli mektubun ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 78-492-10, Tarih: 26.06.1956.

115 Namık Görgünay, "Baba Neslinin Günahı", *Ziraat Dergisi*, S. 144-145, Yıl: 16, Nisan-Mayıs 1956, s. 3; 1960 yılı başlarında Türkiye'de Meyve ve Sebze Kooperatifleri Birliği dışında, İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile Nevşehir Üzüm ve Mamulleri Tarım Satış Kooperatifleri Birliği de hizmet vermiştir. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 19.02.1960, s. 290.

Tablo 4'e göre, 1950 yılında 561.119 hektar olan Türkiye'de bağ alanı 196.001 hektar artışla 1960 yılında 757.120 hektara; 1.399.337 ton olan yaş üzüm üretimi 1.375.863 ton artışla 2.775.200 tona yükselmiştir. Böylece 1950'den 1960'a bağ alanlarında %34,93 ve yaş üzüm üretiminde %98,32 oranında bir artış sağlanmıştır.

Sonuç

Anadolu'nun iklim ve toprak özelliği bakımından bağcılığa elverişli bulunması ve ülke ekonomisinin yıllarca süren savaş ve kapitülasyonlar yüzünden geri bırakılması, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren üzüm yetiştiriciliği ve ihracatı konusunda gelişmeyi zorunlu hale getirmiştir. Cumhuriyetin daha üçüncü yılında tarım erbabına ait olmayan milli arazi ile devlete ait bağ bahçe gibi taşınmazların bedelinin on yıla kadar isteklilere taksitle satılması, bu alanda gelişmenin ilk merhalesini teşkil etmiştir. Akabinde 17 Temmuz 1927 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla yabancı ülkelere bağ çubukları satışının yasaklanması, çekirdeksiz üzümlerin yurt dışında üretimini engelleme noktasında önemli bir gelişme olmuştur.

Türkiye'de ihracat değeri yüksek birçok üzüm çeşidi yetişmesine rağmen 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Krizin fiyatları düşürmesi, üreticileri sıkıntıya sokmuştur. Krizin yol açtığı fiyat düşüklüğüne mani olmak ve üzüm yetiştiricilerinin içinde bulunduğu zor durumu atlatacak maksadıyla örgütlenmeye gidilerek *Tarış Üzüm Kurumu* teşkil edilmiştir. Akabinde *İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği* teşkil edilmiştir. Ayrıca Manisa Bağcılar Bankası üreticilere kredi desteği sağlamış, Manisa, Alaşehir, Salıhlı gibi merkezlerde Üzüm Müstahsilleri Kooperatiflerinin kurulması, ortaklığa girenlerin mallarının ham ve işlenmiş olarak satılıp üretimde bulunulmasının önünü açmıştır.

DP'nin iktidara gelmesiyle sofralık, kurutmalık, şaraplık ve sıralık üzüm üretimi ve ticaretinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. DP yönetimi bir yandan köylerde kurulacak toplu bağ ve meyvelikler için Tarım Bakanlığı bütçesinden ödenekler tahsis ederken öbür yandan Amerikan, asılı ve yerli asma türleri üretiminde sayıca artış kaydederek üzüm yetiştiriciliği ve ihracatının daha da artırılmasına ön ayak olmuştur. Özellikle iktidarının ikinci yarısından itibaren DP Hükümeti, ihracat sezonu boyunca İzmir limanından otuzun üzerinde yabancı ülkeye çekirdeksiz kuru üzüm sevkiyatı gerçekleştirmiştir.

Besleyici özelliği sayesinde meyvelerin kraliçesi olarak tanımlanan üzümün üretimiyle birlikte tüketiminin de artması kabızlık, hazımsızlık, yorgunluk, böbrek bozukluğu gibi birçok sağlık probleminin önlenmesini temin etmiştir. Diğer meyve ve sebzeler gibi üzümün de iyi bir lif ve su kaynağı olmasının yanı sıra K, A, C ve B6 gibi önemli vitaminleri ihtiva edip potasyum,

kalsiyum, magnezyum, fosfor ve sodyum gibi mineralleri de içermesi, başta sindirim sistemi olmak üzere astım, kalp rahatsızlığı, görme yeteneğinin azalması, diyabet, beyin yorgunluğu gibi rahatsızlıkların ortaya çıkmasına engel teşkil etmiştir.

Sonuç itibariyle milyonlarca insana besleyici özelliğiyle adeta ilaç gibi fayda veren üzümün, yetiştiriciliği ve satışıyla da yine kalabalık kitlelere kazanç temin edip, dış ülkelere ihraç edilmesiyle milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

KAYNAKÇA**I. Arşiv Belgeleri****Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 25-43-16, Tarih: 17.07.1927.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 2-17-9, Tarih: 06.03.1929.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 18-15-19, Tarih: 11.03.1931.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 20-39-1, Tarih: 07.06.1931.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 23-69-15, Tarih: 04.10.1931

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 37-41-19, Tarih: 01.06.1933

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-60-6, Tarih: 24.08.1933.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 66-58-2, Tarih: 06.07.1936.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 78-71-2, Tarih: 07.08.1937.

_____, Yer Bilgisi: 30 18 1 2/ 78-73-14, Tarih: 16.08.1937.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-95-4, Tarih: 23.11.1937.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 162-133-5, Tarih: 07.12.1937.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-34-8, Tarih: 21.04.1938.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 84-75-19, Tarih: 17.08.1938.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 166-156-5, Tarih: 07.11.1938.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 88-88-5, Tarih: 07.09.1939.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 163-138-13, Tarih: 30.09.1940.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 92-99-17, Tarih: 21.10.1940.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 93-101-5, Tarih: 26.10.1940.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-250-8, Tarih: 25.01.1943.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 107-95-18, Tarih: 30.01.1945.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 108-22-17, Tarih: 16.04.1945.

- _____, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 84-530-1, Tarih: 16.01.1946.
- _____, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 84-530-10, Tarih: 27.06.1946.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 126-63-3, Tarih: 14.08.1951.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 133-65-12, Tarih: 10.08.1953.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 134-114-7, Tarih: 25.01.1954.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 136-53-13, Tarih: 23.06.1954.
- _____, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 78-492-10, Tarih: 26.06.1956.

II. Resmi Yayınlar

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 18.04.1341, s. 203.

- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 7, 08.06.1929, s. 823-923.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 8, 16.06.1930, s. 842-843.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 15, 21.10.1935, s. 757-761.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 21, 18.01.1940, s. 170.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 23, 27.05.1942, s. 241-248.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 24, 11.11.1942, s. 1-4.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 25, 04.06.1943, s. 521-528.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 11.06.1945, s. 696-707.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 29, 16.06.1947, s. 729.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1341 Bütçe Kanunu, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 3, 19.04.1928, s. 26.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1930 Senesi Bütçesi Hakkında Umumî Mazbata, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 17.05.1930, H-Cetveli, s. 69.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: F., C. 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 82.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1931 Senesi Bütçesi Hakkında 1/80 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade C. 3, 14.07.1931, S. Sayısı: 50, H-Cetveli, s. 177.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 66. Birleşim, 20.06.1932, s. 192.

- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1932 Senesi Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 20.06.1932, Sıra No: 156, H-Cetveli, TBMM Matbaası, 1932, s. 319.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 50. Birleşim, 15.05.1933, s. 82.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1933 Mali Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 15.05.1933, S. Sayısı: 165, H-Cetveli, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 138.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: F, C. 3, 22.5.1935, s. 327.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 1, C. 11, 25.05.1936, s. 343.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, s. 359.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 64. Birleşim, 23.05.1938, s. 131.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 62. Birleşim, 25.05.1942, s. 278.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 58. Birleşim, 21.05.1945, s. 224.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, S. Sayısı: 103, TBMM Basımevi, Ankara, 1945, s. 129.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 12. Birleşim, 17.12.1945, s. 115.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18. Birleşim, 18.12.1946, s. 43.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1258-1259.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, Cilt: 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 307-308.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, S. Sayısı: 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 8.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 45. Birleşim, 18.02.1954, s. 552.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 18.02.1954, s. 398.

- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 5, 18.02.1955, s. 366.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, S. Sayısı: 59, TBMM Matbaası, Ankara, 1956, s. 34.
- _____, *Zabıt Ceridesi* 1956 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, s. 386.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 297.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 20.02.1957, s. 441.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 40. Birleşim, 19.02.1958, s. 193.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, s. 355-356, 417.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, S. Sayısı: 41, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 403.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, s. 372.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 19.02.1960, s. 290, 366.
- Kurucu Meclis (KM), *Tutanak Dergisi*, 2. Birleşim, 20.02.1961, s. 56.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Gider Bütçeleri, 20.02.1961, s. 345.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 96, 23 Nisan 1341.

_____, Sayı No: 1230, 1 Temmuz 1929.

_____, Sayı No: 1524, 16 Haziran 1930.

_____, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935.

_____, Sayı No: 3689, 21 Ağustos 1937.

_____, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940.

_____, Sayı No: 5119, 30 Mayıs 1942.

_____, Sayı No: 5255, 12 Kasım 1942.

_____, Sayı No: 5423, 7 Haziran 1943.

_____, Sayı No: 6032, 15 Haziran 1945.

_____, Sayı No: 6638, 21 Haziran 1947.

_____, Sayı No: 7920, 1 Ekim 1951.

**C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM),
Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yayınları**

İGM, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Hazırlayan Celal Aybar, Yayın No: 132, Ankara, 1939, s. 55-59.

_____, *İstatistik Yıllığı 1930*, Ankara, 1930, s. 182.

_____, *İstatistik Yıllığı 1930-1931*, Ankara, 1931, s. 190.

_____, *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 189.

_____, *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, Yayın No: 93, Ankara, 1937, s. 4.

_____, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 231, 286, 294.

_____, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 136, 171.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 65.

_____, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 142, Ankara, 1938, s. 180, 251.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 141, Ankara, 1940, s. 104.

_____, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 192, 214, 285.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 160, Ankara, 1941, s. 110.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 110.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1941-1942*, Yayın No: 198, Ankara, 1943, s. 109.

_____, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 141.

_____, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 219.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 253, Ankara, 1947, s. 165.

_____, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 249, 422.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 229.

_____, *İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 155, 311.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 313, Ankara, 1949, s. 155.

- _____, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 155, 313.
- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 343, Ankara, 1951 s. 174.
- _____, *İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No: 342, Ankara, 1952 s. 243.
- _____, *İstatistik Yıllığı 1953*, Yayın No: 360, Ankara, 1953 s. 216.
- _____, *1959 Yılı İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 219, 365.
- DİE, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914*, Haz. Tefik Güran, Yayın No: 2025, Ankara, 1997, s. 14.
- _____, *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Haz. A. Gündüz Ökçün, Yayın No: 2024, 2. Basım, Ankara, 2003, s. 34.
- _____, *İstatistik Yıllığı 1960-1962*, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 212.
- _____, *Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963*, Yayın No: 464, Ankara, 1964, s. 8.
- _____, *1963 Türkiye İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 490, Ankara, 1963, s. 200.
- _____, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965*, Ankara, 1965, s. 222.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-1990*, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 132-133.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-1995*, Yayın No: 1883, Ankara, 1996, s. 112.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s. 196, 198.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, Yayın No: 2790, Ankara, 2003, s. 192, 194.
- _____, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Haz. Şevket Pamuk, Yayın No: 1831, Ankara, 1995, s. 36-39, 46.
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2006*, Yayın No: 3114, Ankara, 2007, s. 205, 207.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Yayın No: 3890, Ankara 2012, s. 194, 196.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-2012*, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 178, 180.

D. Ayın Tarihi (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı)

- Ayın Tarihi*, Sayı No: 254, Yıl: Ocak 1955, s. 6.
- _____, Sayı No: 279, Yıl: Şubat 1957, s. 8.
- _____, Sayı No: 166, Yıl: Eylül 1947, s. 17.

III. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (2018)

Dokuz Eylül Üniversitesi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi (1996-1997)

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi (2013)

Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi (1983)

İktisadi Yürüyüş (1940-1951)

İktisat Vekâleti Mecmuası (1929)

Köy Postası (1946)

Tarım Bakanlığı Dergisi (1948)

Türk Ekonomisi (1945-1952)

Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (2019)

Ziraat Dergisi (1956)

Ziraat ve Ticaret Gazetesi (1945)

B. Gazeteler

Cumhuriyet (30 Mayıs 1950)

Dünya (28 Ekim 1954)

Yeni İstanbul (31 Temmuz 1950)

Zafer (30 Mayıs 1950-26 Ağustos 1953)

IV. Kitaplar

ARAR, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

ATASAĞUN, Yusuf Saim, *Türkiye’de Ziraat Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1940.

BORATAV, Korkut, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1981.

_____, *Türkiye’de İktisat Tarihi*, İmge Yayınları, 10. Basım, Ankara, 2006.

BURÇAK, Rıfkı Salim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1979.

- ÇAVIDAR, Tefvik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- DP, *Kalkınan Türkiye*, Desen Matbaası, Ankara, 1954.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- İKTİSAT VEKÂLETİ, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989.
- KAZGAN, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2009.
- SÜKAN, Faruk, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*, Kültür Ofset Limited Şirketi Yayınları, Ankara, 1991.
- TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1977.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- TOPRAK, Zafer, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi (1908-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev, *Türkiye'de Köy İktisadiyatı*, Haz. Korkut Boratav, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1990.
- YAVUZ, Fehmi, *Memleketimizde Toplum Kalkınması*, Sevinç Matbaası, 2. Basım, Ankara, 1969.
- YURTOĞLU, Nadir, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- ZEYTİNOĞLU, Erol, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Met/er Matbaası, İstanbul, 1978.

V. Makaleler

- AKMAN, Arif, "Şarapçılığımızın Son Senelerde Durumu", *Türk Ekonomisi*, S. 28, Yıl: 3, Ekim 1945, s. 119-121.
- _____, "Şarapçılığımız Üzerinde Düşünceler", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 11, Yıl: 2, Aralık 1948, s. 11.

- ALP, A. Hayri, “İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine Yapılan Hücumlar”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 133, Yıl: 6, 6 Temmuz 1945, s. 7, 14.
- ALPAY, Nuri, “Çanakkale’de Bağcılık, Şarapçılık ve Tütüncülük”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 7, S. 159, Yıl: 7, 1 Ağustos 1946, s. 13, 23.
- ARUOBA, Çelik, “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 79-87.
- BİLGİ, Nejdet, “Manisa Bağcılar Bankası: Kuruluşu ve Örgütlenme Süreci (1917-1927)”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 28, S. 1, Yıl: 2013, s. 105-131.
- BORATAV, Korkut, “Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye’nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları”, *Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi 1929-1939*, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 1977, s. 3-24.
- _____, “Birikim Biçimleri ve Tarım”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 237-248.
- CAFER, Selman, “Manisa Bağcılar Bankası”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 15, Yıl: 1, 1 Ağustos 1940, s. 15.
- ÇAMLICALI, A., “En Makbul Yemeklik Üzüm Çeşitlerimiz”, *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, S. 47, Yıl: 22, 1 Eylül 1945, s. 428-430.
- _____, “En Makbul Şaraplık Üzüm Çeşitlerimiz”, *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, S. 51, Yıl: 22, 5 Kasım 1945, s. 509-510.
- CEMAL, Behcet, “Buhranlardan Kurtulma Çareleri”, *Dünya*, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057
- ÇÖLAŞAN, Umran Emin, “Bugün İçin Bağlarımızda Dona Karşı Suni Mücadele Metotlarını mı, Tabii Mücadele Metotlarını mı Tatbik Edelim”, *Ziraat Dergisi*, S. 146, Yıl: 16, Haziran 1956, s. 30.
- DİLEK, Şadi Reşit, “İhraç Maddelerimizden Üzüm”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 54, Yıl: 3, 10 Mart 1942, s. 14, 20.
- “Dünya Şarapçılığı Karşısında Dünkü ve Bugünkü Ege Şarapçılığı”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 11, S. 244, Yıl: 11, 28 Şubat 1950, s. 2, 18, 22.
- GÖRGÜNAY, Namık, “Baba Neslinin Günahı”, *Ziraat Dergisi*, S. 144-145, Yıl: 16, Nisan-Mayıs 1956, s. 3.
- “İzmir İncir ve Üzüm Satış Kooperatifleri Birliği Bir Senede Neler Yaptı?”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 44, 48.

- KALAYCIOĞLU, Süleyman Fehmi, "Ziraat Teşkilatımız", *İktisadi Yürüyüş*, 29 Ekim 1942 Tarihli Ziraat Fevkalade Sayısı, s. 5, 82-83.
- KUYUCAK, Hazım Atıf, "Yeni Hükümetin Takip Edeceği İktisadi Program ve Hususi Teşebbüs", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 258, Yıl: 11, s. 6.
- PAMUK, Şevket, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 91-108.
- SELEN, Hamid Sadi, "Marmara Bölgesi ve Servet Kaynakları", *Zafer*, 26 Ağustos 1953, Sayı No: 1574.
- SÖZEN, Haluk, "İzmir Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1951, s. 147-149.
- TATAÇ, Ziya, "Olaylara Bakış, Eylül 1949, Ticaret Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, S. 77, Yıl: 7, Kasım 1949, s. 253-262.
- _____, "Olaylara Bakış, Haziran 1952, Ticaret Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, S. 109, Yıl: 10, Temmuz 1952, s. 213-220.
- TEKELİ, İlhan, "Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak İçin İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları", *Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s. 229-250.
- "Torquay'da Elde Edilen Tavizler", *Türk Ekonomisi*, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 335-336.
- "Türkiye'de Bağcılık ve Şarapçılık", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 26-27, 52.
- UYAR, Hakkı, "Tariş Üzüm Kurumu: Tarihsel Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 6-7, Yıl: 1996-1997, s. 199-211.
- ÜZÜMERİ, Ekrem, "Bağcılık", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1947, s. 184-188.
- _____, "Üzüm", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 1954, s. 124-128.
- YURTOĞLU, Nadir, Türkiye Cumhuriyeti'nin Üretimi ve Ticaretiyle Dünya da En Önde Yer Alan Mahsulü: Fındık (1923-1950), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5, S. 18, Yıl: 2018, s. 182-209.
- _____, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi ile Ticareti Üzerine Tarihsel Bir Bakış (1923-1960)", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, Yıl: Bahar 2019, s. 472-510.

ZARAKOLU, Avni, “1929/1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 89-103.

VI. Tezler

DİLEK, Mehmet, *Bazı Organik Kökenli Bitki Büyüme Düzenleyici Maddelerin Narince (Vitis Vinifera L.) Şaraplık Üzüm Çeşidinde Asma Gelişimi ile Verim ve Kalite Özelliklerine Etkileri* Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016.

YILDIRIM, Feyza Evren, *Türkiye’de Bağ Alanlarının Coğrafi Dağılışı ve Üzüm Üretimi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

VII. İnternet Kaynakları

“İvriz Kaya Anıtı”, <http://www.eregli.bel.tr/tr-407946456-a407962410/Ivriz-Kaya-Aniti>, (Erişim Tarihi: 05.05.2019).

“Manisa’da Bağcılık Tarihi”, <https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu>, (Erişim Tarihi: 24.04.2019).

“Manisa Sultaniye Üzüümü”, <https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu>, (Erişim Tarihi: 24.04.2019).